

พรรณนาเรื่องนิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก

1. ความหมายของนิพพาน

คำว่า นิพพาน เป็นภาษาบาลี (สันสกฤต เป็น นิรวาณ) ประกอบด้วย นิ อุปสรรค แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี + วาน (VĀNA) ที่หมายถึง เครื่องร้อยรัดคือ ตัณหา รวมความก็แปลได้ว่า การออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ซึ่งเป็นเหมือนเชือกหรือด้ายที่ผูกสัตว์ให้อยู่ในสังสารวัฏ (ขุ.จ.30/381/184)

มงคลทีปนี แสดงความหมายของคำว่า นิพพาน ไว้ว่า มาจาก นิ+วาน นิ เป็นอุปสรรค แปลว่า ไม่มี วาน หมายถึง ป่าคือกิเลส กล่าวคือ รากะ โทสะ โมหะ จึงมีความหมายว่า ไม่มีป่าเพียงดังกิเลส (มงคล 2/546)

อภิธรรมมัตตสังคหะ วิเคราะห์คำว่า นิพพาน ไว้ว่า

1. ธรรมชาติที่ออกไปจากตัณหาคือวานะ เพราะร้อยรัด คือ รังรัดภพน้อยภพใหญ่ไว้ ชื่อว่า นิพพาน (แต่นอกออกไปจากตัณหา)

2. เพลิงกิเลสคือรากะ เป็นต้น ย่อมดับไปด้วยบทัน เหตุนั้น บทันชื่อว่า นิพพาน (สงคห. ฎีกา 68)

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของนิพพานไว้ 3 ประการ คือ

1. หมายถึง อาการที่ความทุกข์และกิเลสดับลงไป
2. หมายถึง ภาวะที่จิตนั้นไม่ถูกกระทำให้เราร้อนเจ็บปวดอีกต่อไป
3. ธรรมชาติอันหนึ่งที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นที่ดับสิ้นของกิเลสและทุกข์ เป็นแดนที่ดับสิ้นของกิเลสและความทุกข์ (พุทธทาสภิกขุ 2511 : 287)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงความหมายของนิพพานไว้ว่า นิพพาน มีความหมายตามรูปศัพท์ 2 ประการ คือ

1. นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติที่หาของเสียแบงไม่ได้
2. นิพพาน แปลว่า ดับ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2515 : 47-48) พระองค์ทรงอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า สิ่งเสียแบงคือลูกศร ลูกศรที่เป็นเครื่องเสียแบงในที่นี้ หมายถึง รากะ โทสะ และโมหะ สัตว์ทั้งหลายถูกศรคือรากะ โทสะ และโมหะเสียแบงทำให้เกิดความเราร้อน เจ็บปวด และเป็นทุกข์อยู่เป็นนิตย์ นิพพานเป็นภาวะที่หาเครื่องเสียแบงโดยลูกศรคือรากะ โทสะ และโมหะไม่ได้

ส่วนคำว่า ดับ หมายถึง การดับความร้อนเพราะไฟที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ กล่าวคือ ไฟคือราคะ ได้แก่ ความกำหนัดย้อมใจ ย่อมเผาผลาญผู้กำหนดหมกมุ่นอยู่ในกาม ไฟคือโทสะ ได้แก่ ความคิดประทุษร้ายผู้อื่น ย่อมเผาผลาญสัตว์ที่มีความอาฆาตพยาบาท ไฟคือโมหะ ได้แก่ ความหลง ไม่รู้จักจริง ย่อมเผาผลาญสัตว์ผู้ลุ่มหลง ไม่ฉลาดในอริยธรรม

พระเทพเวที แสดงความหมายของคำว่า นิพพาน ไว้ว่า นิพพาน มาจาก นิ อุปสรรค (แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี เลิก) + วาน (แปลว่า พัดไปหรือเป็นไปบ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟ หรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือเย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) แสดงภาวะของจิตใจ หมายถึงความสดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวายใจ หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หดสิ้นไป (พระเทพเวที 2532 : 261)

นิพพาน คือ สภาวะที่เป็นอมตะ ได้แก่ เป็นสภาวะไม่ตาย กล่าวคือ เหนือกาลเวลา เพราะสรรพสิ่งทุกอย่างในโลกมีอยู่ชั่วระยะเวลา เป็นสิ่งที่มีการเกิดและการดับ แม้กระทั่งความทุกข์และความสุขที่เกิดขึ้นแก่ตัวเราเอง ก็เป็นสิ่งที่ไม่มั่นคงถาวร เป็นสภาวะที่มีการเกิดและดับตลอดเวลา ดังนั้นจึงไม่ใช่สภาวะที่เป็นอมตะ แต่นิพพานเป็นภาวะอมตะ เป็นสภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงระหว่างความทุกข์และความสุข แต่เป็นภาวะที่สงบ พ้นจากการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่ พ้นกาลเวลา หรือไม่เนื่องด้วยเวลา จึงจัดได้ว่า เป็นอมตะ

นิพพาน คือ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ (ส.สพ.18/497/36) หมายความว่า นิพพานเป็นสภาวะที่อยู่เหนืออำนาจของกิเลส กรรมและวิบากซึ่งมีราคะโทสะ โมหะ โดยสิ้นเชิง

พระสูตรหลาย ๆ สูตร ได้มีการอธิบายความหมายของนิพพานไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ

1. นิพพาน ในฐานะสภาวะธรรมที่เข้าถึงได้ บรรลุได้ หมายความว่า เป็นธรรมที่บุคคลสามารถรู้เห็นได้ ดังข้อความในพระสูตรว่า

"สบุทฺธิจฺกํ นิพฺพานํ โทติ อกาลิกํ เอหิปสฺสํ โอปนยิํ ปจฺจุตฺตํ เวทิตพฺภํ วิญญฺติ ฯ"

"นิพพาน อันบุคคลผู้บรรลุเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาสู่ได้ ควรน้อมเข้ามาไว้ในตน อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน (อง.ติก.20/495/203)

2. นิพพาน หมายถึง ธรรม (สภาวะความจริง) ที่ไม่เกิด ไม่ตาย ไม่มีการแตกดับ ดังข้อความในพระสูตรว่า

"นิสฺสิตสฺส จลิตํ อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ จลิตเ อสฺสติ ปสฺสทฺธิ ปสฺสทฺธิยา สติ รติ น โหติ รติยา อสฺสติ อาคตฺติคฺคิ น โหติ อาคตฺติคฺคิยา อสฺสติ จุตฺตปฺปาโต น โหติ จุตฺตปฺปาเต อสฺสติ เนวริธ น หุํ น อุภยมนฺตเร เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ" (ขุ.อุ.25/161/208)

ยังอิงอยู่ จึงมีการสันไหว ไม่อิงแล้ว ก็ไม่มีการสันไหว เมื่อการสันไหวไม่มี ก็นิ่งสนิท เมื่อนิ่งสนิท ก็ไม่มีการโอนเอน เมื่อไม่มีการโอนเอน ก็ไม่มีการมาการไป เมื่อไม่มีการการไป ก็ไม่มีการจติและอุบัติ ก็ไม่มีที่ภพนี้ ไม่มีที่ภพโน้น ไม่มีในระหว่างภพทั้งสอง นั่นแหละคือจุดจบของทุกข์ (พระเทพเวที 2532 236)

"อตุฏฺฐิ ภิกฺขเว อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสฺขตํ โน เจ ตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสฺขตํ นยฺหิ ชาตสฺส ญฺตสฺส กตสฺส สฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตุฏฺฐิ อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสฺขตํ ตสฺมา ชาตสฺส ญฺตสฺส กตสฺส สฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยตีติ" (ขุ.อุ. 25/160/207)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เกิดแล้ว ไม่มีแล้ว อันปัจจัยสร้างไม่ได้แล้วปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่มีแล้ว อันปัจจัยสร้างไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว ไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว อันปัจจัยสร้างแล้ว ปรุงแต่งแล้ว ก็คงไม่ปรากฏในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่มีแล้ว อันปัจจัยสร้างไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว อันปัจจัยสร้างแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ

3. นิพพาน หมายถึง สภาวะที่อยู่เหนือการมีรูปร่าง เป็นสภาวะหาที่ตั้งไม่ได้และอยู่เหนือกาลเวลาทั้ง 3 คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต (กาลวิมุตติ) ดังข้อความในพระสูตรที่ว่า

"อตุฏฺฐิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ ยตฺถ เนว ปฐฺวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสาณญฺจายตฺนํ น วิญฺญาณญฺจายตฺนํ น อากิณฺณญฺจายตฺนํ น เนวสญฺญาณาสญฺญาตฺนํ นายนํ โลโก น ปฺรโลโก น อุโป จนฺทิมสฺสุริยา ตมทํ ภิกฺขเว เนว อาคตฺติ วาหิมิ น คตฺติ น จูตฺติ น จุตฺติ น อุปฺปตฺติ อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ" (ขุ.อุ.25/158/206)

ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ (อายตนะ) เช่นนั้นมีอยู่ คือ ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม ไม่ใช่ที่มีแต่ดวงภาศอันหาขอบเขตมิได้ ไม่ใช่ที่มีวิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ที่ไม่มีอะไรเลย ไม่ใช่ที่มี การรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่การรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกหน้า ไม่ใช่ทั้งพระจันทร์และพระอาทิตย์ ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวที่นั่นเป็นที่นี่ ที่นั่นเป็นที่นี่ ที่นั่นเป็นที่ตั้ง ที่นั่นเป็นที่จติ (ตายไปเพื่อเกิดใหม่) ที่นั่นเป็นที่เกิด ที่นั่นไม่มีฐานรองรับ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีที่สำหรับแขวน นี่แหละคือที่สุดแห่งทุกข์

4. นิพพาน หมายถึง สภาวะธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใด ๆ (อสังขตะ) ดังข้อความในพระสูตรว่า

"ยโธ โข ภิกขเว ภิกขุโน อวิชชา ปหีนา โหติ วิชชา อูปปนนา ฯ โส อวิชชาวิราคา วิชชุปปาทา เนว ปุญญาภิสังขารํ อภิสังขโรติ น อปุญญาภิสังขารํ อภิสังขโรติ น อนเชาภิสังขารํ อภิสังขโรติ อนภิสังขโรนโธ อนภิสญฺเจตยนฺโธ น ภิกฺขุ จ โลเก อุปาทิยติ อนุปาทิยํ น ปริตสฺสติ อปริตสฺสํ ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายติ ชีณา ชาติ วุสิตํ พุทฺทมจฺริยํ กตํ ภริณํ นามปรี อิตฺตตฺตยาติ ปชานาติ ฯ (ส.นิ.16/192/99)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุละอวิชชาได้ วิชชาเกิดขึ้นแล้ว เพราะสํารอกอวิชชาได้ เพราะวิชชาเกิดขึ้น เธอย่อมไม่ปรุงแต่งปุญญาภิสังขาร ไม่ปรุงแต่งอปุญญาภิสังขาร ไม่ปรุงแต่งอนเชาภิสังขาร เมื่อไม่คิดปรุง ไม่คิดเสริมแต่ง ย่อมไม่ถือมั่นสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่กระวนกระวาย เมื่อไม่กระวนกระวาย ย่อมปรินิพพานประจักษ์เองทีเดียว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พุทฺทมจฺริยํได้อยู่จบแล้วภริณยะ(สิ่งที่ต้องทำ)ได้กระทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก (พระเทพเวที 2532 : 26๖)

5. นิพพาน หมายถึง โลกุตตรธรรม กล่าวคือ เป็นธรรมที่อยู่พ้นจากโลก ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ได้แก่ สภาวะจิตที่หลุดพ้นจากโลกแล้ว ดังข้อความในพระสูตรว่า

"ยํ ชีวิตํ น ตปติ

มรณนฺเต น โสจติ

สเจ ทิฏฐูปาทิ อีโร

โสภมชฺเชน น โสจติ

อุจฺฉินฺนภวตฺตณฺหสฺส

สนฺตจิตฺตสฺส ภิกขุโน

วิกฺขีโณ ชาตีสฺสาโร

นตฺถิ ตสฺส ปุณฺณโกโวตา (ขุ.อุ.25/108/142-3)

เพราะบุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เดือดร้อน ในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่เศร้าโศก เห็นอมตบท (นิพพาน) เป็นนักปราชญ์ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางเหล่าสัตว์ที่เศร้าโศก ภิกษุผู้ตัดภวตัณหาได้เด็ดขาดแล้วมีจิตสงบ มีชาติและสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) สิ้นไปแล้ว ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป

"สพฺพทา เว สุขํ เสติ พุทฺทมโณ ปรินิพฺพุโต โย น ลิปฺปติ กาเมสุ สิตฺถุโตนินฺรูปิ สพฺพทา อาสฺสติโย เจตฺวา วิเนยฺย หทฺเธ ทํ อูปสนฺโต สุขํ เสติ สนฺติ ปปฺปยุยฺเจตฺโสติ (อง.ติก.20/474/175)

"ผู้ดับกิเลสแล้ว อยู่สบายทุกเมื่อ ผู้ใดไม่ติดอยู่ในกาม ผู้นั้นเป็นผู้เขือกเย็น หมดอุปธิ ตัดธรรมชาติเครื่องข้องทุกข้อย่าง ปราศจากความกระวนกระวายในใจ เข้าไปสงบแล้ว ถึงความสงบใจ อยู่สบาย

"อนุภริ อนุภิตุโร

อเนโซ สพุทธิ สโม...

อนชสัส วิชานโต

นตถิ กาจิ นิสฺขติ

วิโรโต โส วิยารมภา

เขมฺ ปสฺสติ สพุทธิฯ (ข.ส.25/422/519)

บุคคลนั้น ไม่มีความขวนขวาย ไม่กำหนดยินดี ไม่มีความหวั่นไหว เป็นผู้เสมอใน
อารมณ์ทั้งปวง ... ธรรมชาติเครื่องปรุงแต่งไร ๆ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้รู้แจ้ง ผู้นั้นหมด
ความปรารถนา ย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทุกสถาน

จากคำจำกัดความของนิพพานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สรุปได้ว่า นิพพาน เป็นสภาวะที่
บริสุทธิ์ เป็นสภาวะแห่งสุขที่สูงสุด เพราะเป็นสภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ทั้งยัง
เป็นสภาวะที่ไม่อาจจะจินตนาการถึงได้ทั้งในความหมายด้านลบหรือบวก เป็นสภาวะที่ไม่ตกอยู่
ภายใต้อำนาจของสภาวะที่ถูกปรุงแต่ง เป็นสภาวะที่หลุดพ้นจากความทุกข์ทรมานเพราะเป็น
ธรรมชาติแห่งความบริสุทธิ์

2. ประเภทของนิพพาน

นิพพานนั้นเมื่อว่าโดยปรมาณแล้ว มีธรรมชาติอย่างเดียวคือ ความสิ้นทุกข์ หมายถึง
นิพพานมีความสงบจากกิเลสและขันธห้าเป็นลักษณะ แต่เมื่อว่าโดยปริยายแล้ว นิพพานแบ่ง
ออกเป็น 2 ประเภท ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

"เทวมา ภิกฺขเว นิพฺพานธาดุโย กตฺมา เทว สอุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาดุ
อนุปาติเสสา จ นิพฺพานธาดุ ฯ (ข.อิติ.25/222/258)

ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาดุมี 2 อย่างเหล่านี้ คือ สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาติเสส
นิพพานธาดุ ฯ

พระเทพเวที ได้อธิบายถึงความหมายของนิพพานธาดุทั้ง 2 อย่างไว้ว่า (พระเทพเวที
2532 : 264-266)

1. สอุปาทิเสสนิพพานธาดุ แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปาทิเหลืออยู่
หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับขันธ 5 ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ
รับรู้สุขทุกข์ทางอินทรีย์ทั้ง 5 หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเกี่ยวข้องกับขันธ 5 ในกระบวนการ
รับรู้เสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพานท่ามกลางกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง 5 ซึ่ง
เกี่ยวข้องกับขันธ 5 โดยฐานเป็นอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ นิพพานในขั้นนี้ เป็นด้านที่เพ่งถึงผล
ซึ่งปรากฏออกมาในการรับรู้หรือการเกี่ยวข้องกับโลก คือ สิ่งแวดล้อม ในการดำเนินชีวิตตาม
ปกติของพระอรหันต์ ดังนั้น จึงเล็งไปที่ความหมายของความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะซึ่งทำให้

การรับรู้หรือเสวยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ขยายความออกไปว่าสุภาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะจิตของพระอรหันต์ซึ่งปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่ถูกปรุงแต่งบังคับด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้พระอรหันต์นั้น ผู้ยังมีอินทรีย์สำหรับรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ บริบูรณ์อยู่ตามปกติเสวยอารมณ์ทั้งหลายด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของมัน การเสวยอารมณ์หรือเวทณานั้น ไม่ถูกกิเลสครอบงำหรือชักจูง จึงไม่ทำให้เกิดตัณหาทั้งในทางบวกและทางลบ (ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ติดใจ-ขัดใจ) พูดอีกอย่างหนึ่งว่าไม่มีตัณหาที่จะปรุงแต่งภพหรือชักนำไปสู่ภพ (ภวเนตติ) ภาวะนี้มีลักษณะที่มองเห็นได้ 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือ การเสวยอารมณ์นั้นเป็นเวทนาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ในตัว เพราะไม่มีสิ่งกัวยึดติดของคาใจหรือเงื่อนไขอื่นใด ๆ ภายในที่จะมารบกวนและอีกด้านหนึ่ง เป็นการเสวยอารมณ์อย่างไม่สงบไม่ภินันท์ ไม่ถูกครอบงำหรือผูกมัดตัว ไม่ทำให้เกิดการยึดติดหรือมัวเมาเป็นเงื่อนไขต่อไปอีก ภาวะเช่นนี้ ย่อมเป็นไปอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ เป็นเรื่องปัจจุบันเฉพาะหน้า แต่ละเวลาแต่ละขณะที่รับรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเรียกว่า ภิภูตรธรรม (แปลว่า อย่างที่เห็น ๆ กัน หรือทันตาเห็นในเวลานั้น ๆ) ตามความหมายดังที่กล่าวมานี้ นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง จึงต้องเป็นภาวะของพระอรหันต์ที่ยังทรงชีพและดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่ตามปกติอย่างเห็น ๆ กัน และทันตาเห็นเป็นปัจจุบัน (พระเทพเวที 2532 : 264-265)

พระพุทธรูปที่รับรองสุภาทิเสสนิพพาน มีดังต่อไปนี้

"กตมา จ ภิกขเว สุภาทิเสสา นิพพานธาตุ อธิ ภิกขเว ภิกขุ อรหํ โหติ ชีณาสโว วุสิตวา กตกรรมโย โอหิตภาโร อนุปปตฺตสทฺตโต ปริกฺขณภวสฺสโยโน สมฺมทญฺญา วิมุตโต ตสฺส ติฏฐนฺเตว ปญฺจิณฺหุริยานิ เยสํ อวิมาตตฺตา มนาปามนาป ปจฺจนฺโกติ สุขทุกขํ ปฏิสํเวทยติ ตสฺส โย รากฺขโย โทสฺสโย โมหฺสโย อมฺ วจฺจติ ภิกขเว สุภาทิเสสา-นิพพานธาตุ ฯ (ช.อิตติ.25/222/258)

ภิกษุทั้งหลาย สุภาทิเสสนิพพาน เป็นโณ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนที่บรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุยอมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ทำเหล่าใด เป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย อินทรีย์ทำเหล่านั้นของเธอยังตั้งมั่นอยู่นั้นเทียว ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น เราเรียกว่า สุภาทิเสสนิพพานธาตุ

สุภาทิเสสนิพพาน จึงหมายถึง สภาวะของพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุความสิ้นกิเลสอาสวะโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ยังทรงขันธห้าอยู่ ยังครองชีวิตอยู่ตามธรรม ขันธห้าก็ยังคงดำเนิน

ไปตามหน้าที่ของมันอยู่ ความเจ็บปวดป่วยไข้ ความแก่ ซึ่งเป็นธรรมดาของร่างกายก็ยังคงปรากฏ แก่ร่างกายอยู่ แต่ความทุกข์ทางจิตนั้นไม่สามารถจะกระทบจิตของท่านได้ เพราะจิตของท่านเป็น สภาวะที่อยู่เหนือผลกระทบจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิงแล้ว และจิตของท่านก็สามารถเข้าสู่สภาวะ นิพพานเมื่อใดก็ย่อมได้

2. อนุปาติเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอนุปาติเหลืออยู่ หรือนิพพาน ไม่เกี่ยวข้องกับขันธ 5 ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์ด้วยอินทรียทั้ง 5 หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากความเกี่ยวข้องกับขันธ 5 ในกระบวนการรับรู้ เสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์ เมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง 5 สิ้นสุดลง หรือในเมื่อไม่มีการรับรู้ หรือ ในเมื่อไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง 5 เหล่านั้น (รวมทั้งอารมณ์ผ่านทางประสาท ทั้ง 5 นั้น ที่ยังคงอยู่ในใจ) ขยายความออกไปว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะนิพพานที่ พระอรหันต์ประสบอันเป็นส่วนที่ลึกลงไปหรือล้ำเลยออกไปกว่าที่มองเห็นได้ พ้นจากเวลาที่ เสวยอารมณ์หรือรับรู้ประสบการณ์ทางอินทรียทั้ง 5 แล้ว กล่าวคือ หลังจากรับรู้ประสบการณ์ หรือเสวยอารมณ์ โดยไม่อภิสิทธิ์ ด้วยตัณหา ไม่เสริมแต่ง คลอเคลียหรือกริມกรุ่น ด้วยกิเลส คือ ราคะโทสะ และโมหะ (อภินันทิละ) แล้ว อารมณ์หรือประสบการณ์เหล่านั้น ก็ไม่ ค้างคาที่จะมีอำนาจครอบงำชักจูงหรือรบกวนอีกต่อไป จึงกลายเป็นของเย็น (สีตวิสุตฺต) คือ สงบราบคาบหมดพิษสงไป ไม่อาจก่อชาติก่อภพขึ้นได้อีก พูดเป็นสำนวนว่า พระอรหันต์มีความ สามารถพิเศษที่จะทำให้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา มีสภาพเป็นกลางปราศจาก อำนาจครอบงำหน่วงเหนี่ยว กลายเป็นของสงบเย็นอยู่ใต้อำนาจของท่าน พระอรหันต์จึงได้ชื่อที่ เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งว่า สีตภูตะ หรือ สีตะ แปลว่า เป็นผู้เย็นแล้ว ภาวะที่ประจักษ์โดย ปราศจากประสบการณ์เสริมแต่งค้างคาอยู่ หรือภาวะที่ประสบในเมื่อไม่มีอารมณ์ภายนอกค้ำค้ำ ครองใจหรือคอยรบกวนอยู่เช่นนี้ นับว่าเป็นภาวะขั้นใน ซึ่งอยู่นอกเหนือจากการติดต่อกับเกี่ยวข้องกับ โลกภายนอก ล้ำเลยไปกว่าระดับการรับรู้ทางอินทรีย 5 พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวย อารมณ์ที่พัวพันอยู่กับขันธ 5 เรียกได้ว่า เป็นการเข้าถึงภาวะที่ปราศจากภพ หรือไม่มีภพใหม่ ใน ภาวะเช่นนี้ คือเมื่อไม่มีขันธ 5 เป็นอารมณ์ ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว ก็จึงจะมีนิพพานเป็น อารมณ์ คือ ประจักษ์หรือประสบนิพพานในฐานะที่เป็นธัมมายตนะ นิพพานในข้อที่สองนี้ เป็น ด้านที่เพ่งถึงภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ที่ประจักษ์แก่พระอรหันต์พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวย อารมณ์ภายนอก นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตตามปกติ เป็นภาวะที่พูดถึงหรือบรรยายได้เพียง แค่อารมณ์ของการเกี่ยวข้องกับนิพพานนั้น ถึงจุดที่ประสบการณ์อย่างที่เราที่เข้าใจกัน ซึ่งไม่ใช่

นิพพานสิ้นสุดลง ส่วนภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ซึ่งลึกลงไปกว่านั้น เป็นเรื่องของผู้ประสบและ
ประจักษ์เองจะรู้และเข้าใจ คือเป็นสันติภูมิ (พระเทพเวที 2532 : 265-266)

พระพุทธพจน์ที่รับรองอนุปาติเสสนิพพาน มีดังต่อไปนี้คือ

"กตมา จ ภิกขเว อนุปาติเสสา นิพพานธัตถุ อิธ ภิกขเว ภิกขุ อรหํ โหติ
ชีณาสโว วุสิตวา กตกรณีโย โหติธมาโร อนุปุตตสทตฺโถ ปริกชีณภวสํโยชนो สมมทญฺญา
วิมุตโต ตสฺส อิเธว ภิกขเว สพุพเวทยิตานิ อนภินนุทิตานิ สํติภวิสฺสนติ อयํ วุจฺจติ
ภิกขเว อนุปาติเสสา นิพพานธัตถุ ฯ (ขุ.อิติ.25/222/259)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปาติเสสนิพพาน เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็น
พระอรหันต์ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์
ของตนอันบริบูรณ์แล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ การรับอารมณ์
ภายนอกทุกอย่างของภิกษุนั้นไม่มีความสนุกสนาน มีแต่ความสงบเย็น ภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเรียก
ว่า อนุปาติเสสนิพพานธัตถุ

อนุปาติเสสนิพพาน จึงหมายถึง สภาวะที่ดับทั้งกิเลสและขันธห้าได้โดยสิ้นเชิง ท่าน
ผู้ได้บรรลุพระอรหันต์ตผล เรียกว่า ได้บรรลุสุอนุปาติเสสนิพพาน บางท่านเมื่อบรรลุอรหันต์ตผลแล้ว
ก็ดำรงชีวิตอยู่เป็นระยะเวลานาน บางท่านดำรงอยู่ระยะสั้นแล้วก็ดับขันธทำ พระอรหันต์ผู้ดับ
ขันธห้าตามระยะเวลาของอายุขัย เรียกว่า บรรลุอนุปาติเสสนิพพาน ได้แก่ การบรรลุนิพพาน
พร้อมทั้งการดับขันธห้าด้วย ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

นอกจากนี้ นิพพานยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทตามอาการที่บรรลุของพระอริยะ
หรือโดยภาวะที่เป็นไปได้อีก 3 ประเภท คือ (ขุ.ปฎิ.31/470/255)

1. อนิมิตตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่ไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง สัมฐาน
สีสังวรณะ อย่างใดอย่างหนึ่ง พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานนั้น เจริญวิปัสสนาภาวนาพิจารณา
นามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อนที่จะบรรลุนิพพาน แต่มีอารมณ์หนักไปในอนิจจลักษณะ
พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนกระทั่งบรรลุนิพพาน

2. อัปป์มิตตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา กล่าวคือ
ไม่มีต้นหาความดิ้นรนซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญ
วิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นทุกข์ลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นทุกข์

3. สญฺญตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่สูญสิ้นจากกิเลสและอุปาทานขันธห้า
ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นอนัตตลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา

ดังนั้น นิพพานมีอย่างเดียว แต่มองเป็น 2 ด้าน ด้านที่หนึ่ง คือ นิพพานในแง่ของความสิ้นกิเลส ซึ่งมีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ด้านที่สอง คือ นิพพานในแง่เป็นภาวะจำเพาะล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้บรรลุ ไม่อาจหยั่งรู้ถึงด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ 5 เป็นเรื่องนอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยขันธ 5 ทั้งหมด อนุपाทิสสนิพพาน คือ นิพพานตามความหมายของนิพพานเองแท้ ๆ ล้วน ๆ สอุปาทิสสนิพพาน คือ นิพพานตามความหมายในทางปฏิบัติเมื่อสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่ออธิบายในอีกนัยหนึ่ง อนุपाทิสสนิพพาน คือ นิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์ สอุปาทิสสนิพพาน คือ นิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีขันธ 5 เป็นอารมณ์

3. สภาวะหรือคุณลักษณะของนิพพาน

ในการอธิบายถึงสภาวะหรือลักษณะของพระนิพพาน เท่าที่ปรากฏในพระสูตรต้นตอ ปัญหาว่าท่านอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพานเป็นสองลักษณะ คือ การอธิบายในลักษณะลบ และลักษณะบวก ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสภาวะของพระนิพพานในลักษณะทั้งสองนั้น กล่าวคือ การอธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ได้แก่ พระนิพพานในฐานะเป็นอนัตตาและพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ส่วนการอธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะบวก ได้แก่ พระนิพพานในฐานะเป็นบรมสุข ดังต่อไปนี้คือ

3.1 นิพพานในฐานะเป็นอนัตตา

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ นั้นระบุลงไปอย่างชัดเจนว่า นิพพานนั้นเป็นอนัตตา ซึ่งจัดได้ว่าเป็นคำสอนที่ตรงกันข้ามกับศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) ที่สอนว่าวิญญาณ (Soul) มีสภาวะเป็นหนึ่ง เป็นชีวิตเอกภาพ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัตตา (The Self) อัตตานี้มีฐานะเป็นวิญญาณของจักรวาลที่เรียกว่า วิญญาณสากล (Universal Self) ดำรงอยู่ในฐานะเป็นปฐมเหตุและเป็นที่รวมเข้าของสรรพสิ่ง แต่นิพพานมีสภาวะตรงข้าม เพราะนิพพานมีลักษณะเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สิ่งที่เป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่ง ไม่ได้เป็นที่รวมในขั้นสุดท้ายของสรรพสิ่ง เป็นสภาวะที่เป็นอิสระจากการสร้างและสิ่งที่ถูกสร้างอย่างสิ้นเชิง ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ดังต่อไปนี้ คือ

"อนิจจา สพฺพสงฺขารฯ ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา

นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺจนฺยา ฯ (วินย.8/826/224)

สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาพระนิพพาน และบัญญัติเป็นอนัตตา มีวินิจฉัย ดังนี้

พระไตรปิฎกเล่ม 31 กล่าวถึงนิพพานในชื่อของนิโรธอริยสัจจว่าเป็น อนัตตา ดังนี้

"จตุททาการเหติ อนตตญฺเรณ จตุตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ ... นิโรธสฺส นิโรฏฺฐโร อนตตญฺโร ฯ (ขุ.ปฎิ.31/546/450)

สังขะ 4 มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว โดยความหมายว่า อนัตตา โดยอาการ 4 คือ ... นิโรธมีอรรถ คือ นิโรธ เป็นความหมายว่า เป็นอนัตตา

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ท่านก็ระบุชัดถึงนิพพานว่ามีสภาวะเป็นอนัตตา ดังต่อไปนี้ คือ : ---

"สพฺเพ ธมฺมาติ นิพฺพทานมฺปิ อนฺเต กริตฺวา วุตฺตา ฯ อนตฺตาติ อวสวตฺตณฺญเรณ ฯ (ปฎิ.ส.อ.1/68)

ข้อความว่า ธรรมทั้งปวง ตรัสรวมแม้ทั้งนิพพานเข้าด้วย ชื่อว่า เป็นอนัตตา โดยความหมายว่า ไม่อยู่ในอำนาจ

"ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จาติ เตหิ ตีหิ สห นิโรธสจฺจญฺจ สงฺกหิตํ ฯ จตุตาริปี หิ อนตฺตา เอว ฯ (ปฎิ.ส.อ.2/230)

ในคำว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงก็ดี สิ่งที่เป็นทุกข์ก็ดี สิ่งที่เป็นอนัตตาก็ดีนั้น ท่านรวมเอา นิโรธสังขะ พร้อมทั้งทุกข์ สมุทัย มรรค ทั้ง 3 ด้วย แท้จริงสังขะแม้ทั้ง 4 เป็นอนัตตาทั้งนั้น

คำว่า นิโรธสังขะ ในที่นี้หมายถึง นิพพาน เป็นชื่อหนึ่งของนิพพาน

"นิพฺพทานสฺส จ สฺสญฺญตฺตา อนตฺตตฺตฺตาจ อิมสฺมี ทวฺเย ปฏิโลมปริยาโย น วุตฺโต ฯ (ปฎิ.ส.อ.2/369)

เพราะนิพพานเป็นสุญญะและอนัตตา ท่านจึงไม่กล่าวคำเรียกเปลี่ยนเป็นตรงข้ามสำหรับสองคำนี้

คัมภีร์หลายแห่งกล่าวถึงสภาวะเป็นอนัตตา โดยใช้คำว่า อตฺตาสุญฺญะ ซึ่งแปลว่า สุญหรือว่างจากอัตตา กล่าวคือ ปราศจากอัตตานั้นเอง เช่น

"นิพฺพทานธมฺโม อตฺตสฺสเว อภาวโต อตฺตสฺสญฺญา ฯ (ปฎิ.ส.อ.2/287)

ธรรมคือนิพพาน สุญจากอัตตา เพราะไม่มีอัตตานั้นเอง

คัมภีร์เดียวกันนั้น ยังรวมอีกว่า ทั้งสังฆตธรรมคือสังขารทั้งหลายและอสังฆตธรรมคือนิพพาน ล้วนปราศจากอัตตาทั้งนั้น ดังนี้คือ

"สงฺขตาสงฺขต ปน สฬุเพปิ ธมฺมา อตฺตสงฺขตสฺส ปุคฺคสฺส อภาวโต
อตฺตสฺสญฺญาติ ฯ (ปฎิ.อ.2/287)

ก็ธรรมทั้งหลายแม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะ (ที่ปัจจัยปรุงแต่งและ
ไม่ปรุงแต่ง) สูญจากอัตตา เพราะไม่มีตัวบุคคล ที่เรียกว่า อัตตา

"นิพพานํ อคฺคปรมตฺถวเสน สอุปาทิเสสนูปาทิเสสวเสน จ ทฺวิธา กตฺวา วุตฺตํ ฯ
ตานิ เทว อตฺตคตฺตนิยสฺสญฺญโต สงฺขารสฺสญฺญโต จ สภาคานิ ฯ (ปฎิ.อ.2/286)

นิพพาน ท่านกล่าวไว้โดยแบ่งเป็น 2 คือ เป็นอัคนิพพานกับปรมัตถนิพพาน
และอุปาทิเสสนิพพานกับอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานทั้งสองอย่างนั้น เสมอเท่ากัน โดยเป็น
สภาวะที่สูญจากอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา และโดยสภาวะที่สูญจากสังขาร

คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า อริยสัจ 4 ปราศจากอัตตา โดยเรียกนิโรธสัจ คือ
นิพพานว่าอมตบท ดังนี้ คือ : ---

"ธฺวสุสฺสขตฺตสฺสญฺญํ

ปุริมทฺวยมตฺตสฺสญฺญมตปทํ

ธฺวสุสฺสขตฺตวิริทโต

มคฺโค อิติ สฺสญฺญาตา เตสุติ ฯ (วิสุทธิ.3/102)

อริยสัจ 2 ข้อแรก (ทุกข์สมุทัย) สูญจากสภาพเที่ยง-งาม-สุข-อัตตา, อมตบท
(นิพพาน) สูญจากอัตตา มรรค ปราศจากภาวะเที่ยง-สุข-อัตตา, สฺสญฺญาตา (ความว่าง) ใน
อริยสัจ 4 เหล่านั้นเป็นดังว่ามานี้

นิพพานในฐานะเป็นปรมัตถธรรม จึงมีสภาวะเป็นอนัตตา คือ สภาวะที่ไร้อัตตา
หรือสภาวะที่รู้แจ้งชัดว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน และนั่นก็ไม่ใช่อัตตาของเรา ดังข้อความ
ที่ว่า

"ขงฺกิญฺจิ รูป ... ยถา กาจิ เวทนา...ยถา กาจิ สญฺญา...เย เกจิ สงฺขารว ...ขงฺกิญฺจิ
วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปปนํ อชฺชุตฺตํ วา พหิทฺธา วา โสฬาริกํ วา สุขุมํ วา ทินํ วา ปณฺธิตํ
วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา สฬุพํ วิญฺญาณํ เนตํ มม เนโสหฺมสมิ น เมโส อตฺตาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ
สมฺมปฺปญฺญาเย ทฏฺฐพฺพํ ฯ (ส.ข.17/365/228-9)

ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ... เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สัญญา
อย่างใดอย่างหนึ่ง ... สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต
และปัจจุบัน เป็นไปในภายในและภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกล
หรือในที่ใกล้ เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นมัน และนั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดนั้นเป็นอนัตตา ก็ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ กล่าวคือ บรรลุนิพพาน นั้นเอง ดังข้อความในอนัตตลักขณสูตรที่ว่า

"เอวํ ปสฺส ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวโก รูปสมิปี นิพฺพินฺทติ เวทนายปี นิพฺพินฺทติ สัญญายปี นิพฺพินฺทติ สงฺขารेषุปี นิพฺพินฺทติ วิญญานสมิปี นิพฺพินฺทติ นิพฺพินฺทํ วิรชชติ วิราคา วิมูจจติ วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ ญาณํ โหติ. ชีณา ชาติ วุสิตํ พุรหมจฺริยํ กตํ กรณียํ นาปรํ อิตฺตตฺตยาติ ปชานาตีติ ฯ (วินย.4/23/28)

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ไม่มี

ดังนั้น นิพพานในฐานะสภาวะธรรม จึงมีสภาวะแย้งต่ออัตตา กล่าวคือ มีสภาวะเป็นอนัตตา เป็นสภาวะที่ปราศจากตัวตน เป็นสภาวะที่ประจักษ์ด้วยปัญญาว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น และนั่นไม่ใช่อัตตาของเรา"

3.2 นิพพานในฐานะสภาวะธรรมที่อธิบายโดยลักษณะปฏิเสธ

การอธิบายถึงนิพพานในอีกลักษณะหนึ่งที่มีปรากฏมากในพระสูตรต่าง ๆ ก็คือ การใช้ลักษณะปฏิเสธ แม้แต่คำว่า นิพพาน เองก็เป็นคำที่แสดงลักษณะปฏิเสธ เพราะสภาวะของพระนิพพานเป็นสภาวะที่ไม่สามารถพรรณนาได้ โดยโวหารของมนุษย์ และอยู่เหนือหลักของตรรกศาสตร์ ดังนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงพระนิพพาน บางครั้งพระองค์ก็ทรงแสดงในลักษณะปฏิเสธ (Negative Expression) พระเทพเวที กล่าวว่า การอธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ คือ การให้ความหมายอันแสดงถึงการละการกำจัดการเพิกถอนภาวะอันไม่ดีไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวิสัยของฝ่ายวัฏฏะ (พระเทพเวที 2532 : 232) ข้อความในพระสูตรต่าง ๆ ที่อธิบายถึงพระนิพพานในลักษณะปฏิเสธ ดังต่อไปนี้คือ

"อตุถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ ยตฺถ เนว ปฺรวิ น อาโป น เตโช น วาโย น อากาसानญฺจายตฺนํ น วิญญานญฺจายตฺนํ น อากิญจญฺญายตฺนํ น เนวสฺสญฺญานาสฺสญฺญายตฺนํ นายนํ โลโก น ปฺรโลโก น อุโก จนฺทิมสฺสุริยา ตมทํ ภิกฺขเว เนว อาคตฺติ วทามิ น คตฺติ น จูตฺติ น จุตฺติ น อุปฺปตฺติ อุปฺปติฏฺฐํ อุปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสว นฺโต ทุกฺขสฺสาติ (ขุ.อุ.25/158/206)

ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ (อายตนะ) เช่นนั้นมีอยู่ คือ ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม ไม่ใช่ที่มีแต่อวกาศอันหาขอบเขตมิได้ ไม่ใช่ที่ที่วิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ที่ที่ไม่มีอะไรเลย ไม่ใช่ที่ที่มีการรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่การรับรู้ (สิ่งนอกกาย) ก็ไม่ใช่ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกหน้า ไม่ใช่ทั้งพระจันทร์และพระอาทิตย์ ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวที่นั่นเป็นที่ไป ที่นั่นเป็นที่มา ที่นั่นเป็นที่ตั้ง ที่นั่นเป็นที่จุด (ตายเพื่อไปเกิดใหม่) ที่นั่นไม่มีฐานรองรับ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีที่สำหรับแขวน นี่แหละคือที่สุดแห่งทุกข์

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า การที่จะพรรณนาถึงนิพพานให้แจ่มแจ้ง ชัดเจน เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ดังนั้น จึงถูกอธิบายโดยลักษณะปฏิเสธ พระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิเสธทุก ๆ อย่างทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังข้อความที่ว่า

"อตุลฺลิ ภิกฺขเว อชาตํ อภูตํ อกตํ อสฺสขตํ โน เจ ตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสฺสขตํ นยิธฺ ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สฺสขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ (ขุ.อุ.25/160/207)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เคยเกิด ไม่เคยมี ไม่เคยถูกสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งมีอยู่ ถ้าหากไม่มีธรรมชาติที่ไม่เคยเกิด ไม่เคยมี ไม่เคยถูกสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว การออกจากสิ่งที่เกิดแล้ว สิ่งที่มีแล้ว สิ่งที่ถูกสร้างมาแล้ว และสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ก็ไม่น่าจะถูกบัญญัติขึ้นในโลกนี้

"อิทฺมชฺรมิทฺมรณํ อิทฺมชฺรมรณปทฺมโสภํ

อสฺสปตฺตมสมุพฺพัธํ อขลิตมภยํ นิรุพฺตานํ (ขุ.เถร.26/474/506)

นิพพานนี้ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นที่แห่งความไม่แก่ ไม่ตาย ไม่มีความเศร้าโศก (ทุกข์) ไม่มีคู่แข่ง ไม่เบียดเสียดยัดเยียด ไม่มีความพลั้งพลาด ไม่มีภัย ไม่มีความเดือดร้อน

"อิธฺ ภิกฺขเว เอกจฺจุจ โอตฺตนา ชาติธฺมโม สฺมาโน ชาติธฺมเม อาทินวํ วิทิตฺวา อชาตํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสฺติ ฯลฯ อชฺรํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสฺติ ฯลฯ อพฺยาธิ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสฺติ ฯลฯ อมตํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสฺติ ฯลฯ อโสภํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสฺติ ฯลฯ อสฺสูกิสิฏฺฐํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสฺติ ฯ (ม.มู.12/315/316)

ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ที่จะต้องเกิดแน่นอน เมื่อรู้ด้วยตนเอง ถึงโทษในการเกิดนั้น จึงแสวงหาพระนิพพานอันไม่เกิด เป็นแดนเกษมจากโยคะ (มีความปลอดภัยสูงสุด) อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหานิพพาน อันไม่ชรา เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหานิพพาน อันไม่มีพยาธิ (ไม่มีการป่วยไข้) เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่ตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะอัน

ยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีความโศก เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีกิเลสเครื่องทำให้เศร้าหมอง เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจข้อที่ 3 คือ นิโรธ ซึ่งแปลว่า ความดับทุกข์นั้น ทรงหมายถึงพระนิพพาน เพราะเมื่อสาเหตุแห่งทุกข์ กล่าวคือ ตัณหาหมดไปแล้ว ทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไปด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะตัณหาเป็นรากเหง้าของทุกข์ การดับตัณหาจึงเป็นการดับทุกข์ นิพพานในลักษณะนี้จึงปฏิเสธตัณหา คือ ทำลายรากเหง้าของทุกข์ ก็เป็นการอธิบายถึงลักษณะปฏิเสธของพระนิพพานอีกลักษณะหนึ่ง คือ เป็นสภาวะที่ทำลายตัณหา ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรว่า

"นनुทิสญโญชโน โลโก วิตทุกสฺส วิจาร์ณา

ตณฺหาหิ วิปฺปทาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ ฯ (ขุ.อุ.25/437/547)

ชาวโลก มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกมัดไว้ เมื่อมีวิตถ (ความคิด) ก็ย่อมมีวิจารณ์ (ความคิดไปเรื่อย ๆ) ที่เรียกว่า นิพพาน เพราะละตัณหาเสียได้

"ตณฺหุชฺชโย หิ ราธ นิพฺพานํ ฯ (ส.ข.17/367/233)

ราธะ จริง ๆ แล้ว นิพพาน ก็คือ การสิ้นตัณหา

"เอวเมตฺ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาเย ปสฺสโต ภวตณฺหา ปทียติ วิภวตณฺหาภินฺนุทฺติ ฯ สพฺพโส ตณฺหาณํ ขยา อเสสวिरาคนิโรธो นิพฺพานํ ฯลฯ (ขุ.อุ.25/84/122)

คนที่รู้ว่ สิ่งนี้ (ขันธ 5) ตามเป็นจริงด้วยปัญญาแท้ ก็จะละความอยากในภพ (การเกิดหรือการอยู่ในโลก) ทั้งไม่ยินดีในวิภวตัณหา (ความอยากได้การไม่มี ไม่เป็น การอยากในชีวิตจบลง) ความดับสนิทเพราะไม่มีกิเลสเหลือเลย เพราะตัณหาหมดไปโดยสิ้นเชิง เรียกว่า นิพพาน

การอธิบายลักษณะในแง่ปฏิเสธของนิพพานอีกประการหนึ่ง คือ การอธิบายว่า นิพพานเป็นเครื่องทำลายกิเลส 3 อย่าง คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ดังข้อความที่ว่า

"โย โข อาวุโส รากุชฺชโย โทสกุชฺชโย โมหกุชฺชโย อิทํ วุจฺจติ นิพฺพานนฺติ ฯ (ส.สพ.18/497/310)

ผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ (ความรัก) ความสิ้นโทสะ (ความเกลียด) ความสิ้นโมหะ (ความไม่รู้จริง) นี้แหละ เรียกว่า นิพพาน

"กิสฺสํ นุ โข เอตํ ภนฺเต อธิวณฺํ รากฺวินโย โทสวินโย โมหวินโยติ ฯ นิพฺพานธาดุยา โข เอตํ ภิกฺขุ อธิวณฺํ รากฺวินโย โทสวินโย โมหวินโยติ ฯ อาสวานํ ขโย เตเน วุจฺจติติ ฯ (ส.ม.19/31/9-10)

คำนี้ คือ การกำจัดราคะ การกำจัดโทสะ การกำจัดโมหะ เป็นชื่อของอะไรหนอ ฯ (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ภิกษุ คำนี้คือ การกำจัดราคะ การกำจัดโทสะ การกำจัดโมหะ เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ

การอธิบายถึงนิพพานโดยลักษณะปฏิเสธอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ การพูดถึงนิพพานโดยใช้คำว่า อมตธรรม (ธรรมอันไม่ตาย) เพราะนิพพานเป็นสภาวะที่ทำให้ลายอาสวะกิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นผลให้ไม่มีการเกิดใหม่ การแก่ และการตายอีก เรียกว่า เป็นการบรรลุอมตะ (ความไม่ตาย) ดังข้อความว่า

"โย โข ภิกษุ รากุขโย โทสกุขโย โมหกุขโย อิทํ วุจฺจติ อมตํ ฯ
(ส.ม.19/32/10)

ภิกษุ การสิ้นราคะ การสิ้นโทสะ การสิ้นโมหะ นี้แหละเรียกว่า อมตะ (ความไม่ตาย)

ลักษณะปฏิเสธอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การอธิบายนิพพานในฐานะเป็น อสังขตธรรม กล่าวคือ สภาวะที่ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง (สภาพที่ไม่เกิดมีขึ้นเพราะองค์ประกอบต่าง ๆ) ส่วนโลกและสิ่งที่มีอยู่ในโลกเป็นสังขตธรรม คือ สภาวะที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสภาวะที่เกิดมีขึ้นเพราะองค์ประกอบต่าง ๆ นิพพาน ซึ่งเป็นอสังขตธรรมจึงเป็นเครื่องสลัดออกจากโลก (ทำให้เราไปให้พ้นจากโลก) ดังข้อความว่า

"อนิจฺจา วต สงฺขารา อูปาทายธมฺมิโน

อูปปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนติ เตสํ วุปฺสโม สุโข ฯ (ส.ส.15/623/232)

สังขาร (สิ่งที่เกิดมีขึ้นเพราะองค์ประกอบต่าง ๆ)ทั้งหลาย ไม่เที่ยงแท้ ธรรมดาของสังขารก็คือ เกิดขึ้นและเสื่อมไป เมื่อมันเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านั้นเป็นสุข (เมื่อเราทำให้สังขารเหล่านั้นไม่เกิดขึ้นและไม่เสื่อมไปได้ ก็จะมีความสุข)

"อิทฺมปิ โข ฐานํ ทุทฺทสํ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมฺโม สพฺพูปนิธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกุขโย วิราโค นิโรธो นิพฺพานํ ฯ (ส.ส.15/555/200)

สถานภาพนี้ก็พบได้ยาก คือ การที่สังขารทั้งปวงไม่เกิดไม่ดับ การทิ้งอุปธิ (รากฐานของการเกิดใหม่) การสิ้นตัณหา การสิ้นราคะ การที่ดับ (ซึ่งทั้งหมดนี้) คือ นิพพาน

ลักษณะปฏิเสธของพระนิพพานอีกประการหนึ่ง คือ เป็นสภาวะที่ดับรอบของสิ่งทั้งหลายที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตธรรม) ดังข้อความที่ว่า

"อภทิ กาโย นิโรธิ สญฺญา เวทนาปีติทหฺสํ สพฺพา

วุปฺสมิสฺส สงฺขารา วิญฺญาณํ อตฺตมามา ฯ (ขุ.อุ.25/177/227)

รูป (กาย) ได้แตกสลายไปแล้ว สัญญา (การรู้โดยผ่านประสาทรับรู้สีก) ก็ดับลง แม้เวทนา ก็มอดไหม้โดยสิ้นเชิง สังขาร (องค์ประกอบที่ทำหน้าที่เตรียมการให้แก่ วิญญาณ)สงบ ระวังสนิทไป แม้วิญญาณ (ตัวทำหน้าที่แยกแยะ) ก็มาถึงจุดหมายที่ประสงค์แล้ว

ในสังยุตตนิกาย มีการกล่าวถึงการสนทนากันระหว่างพระสารีบุตรกับปริพพาชก ชื่อธัมมปาทกะ ซึ่งแสดงถึงลักษณะปฏิเสธของพระนิพพานไว้ว่า

"เอกมุนด์ นิสินฺโน โข ธมฺมปาทโก ปริพฺพาชโก อายสฺมุนฺด์ สารีปุตฺตํ เอตทโวจ นิพฺพานํ นิพฺพานนฺติ อาวุโส สารีปุตฺต วุจฺจติ กตมํ นุ โข อาวุโส นิพฺพานนฺติ ฯ โย โข อาวุโส รากฺขโย โทสฺสโย โมหฺสโย อิทํ วุจฺจติ นิพฺพานนฺติ ฯ (ส.สพ.18/497/310)

ปริพพาชก ชื่อว่า ธัมมปาทกะ นั้น ณ ส่วนหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคำนี้กะท่าน พระสารีบุตรว่า สารีบุตรผู้มีอายุที่เรียกว่า นิพพาน นิพพานนี้ นิพพานเป็นไฉน ฯ (ท่านพระ สารีบุตรตอบว่า) ผู้มีอายุ นิพพาน คือ สภาวะเป็นที่ดับไปแห่งกิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ

คำตอบของท่านพระสารีบุตร แสดงให้เห็นว่า นิพพานคือสภาวะเป็นที่ดับโดยสิ้นเชิงของกิเลส คือ รากะ โทสะ และโมหะ คำว่า สภาวะเป็นที่ดับ แสดงให้เห็นถึงลักษณะ ปฏิเสธของพระนิพพาน

การอธิบายถึงสภาวะของพระนิพพาน ในลักษณะปฏิเสธที่ปรากฏชัดเจนในพระ ไตรปิฎก ก็คือการใช้คำศัพท์ที่แสดงถึงลักษณะปฏิเสธ กระจัดกระจายอยู่มากมายโดยเฉพาะ อย่างยิ่งในพระไตรปิฎกเล่ม 18 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (12/326/332) เล่มที่ 21 อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (21/255/334) ดังต่อไปนี้คือ

อกณฺหอสฺสูกก ไม่ดำไม่ขาว (ไม่จำกัดชั้นวรรณะ, ไม่เป็นบุญเป็นบาป)

อกต ไม่มีใครสร้าง   อภิญฺจน ไร้กังวล

อกุโตนฺย ไม่มีภัยแต่ที่ไหน   อจฺจุต ไม่เคลื่อน, ไม่ต้องจากไป

อชร, อชฺชฺชร ไม่แก่, ไม่คร่ำคร่า   อชาต ไม่เกิด

อนต ไม่โอนเอนไป, ไม่มีตัณหา   อนนฺต ไม่มีที่สุด

อนาทาน ไม่มีการถือมั่น   อนาปร ไม่มีอื่นอีก

อนาลย ไม่มีอาลัย   อนาสว ไม่มีอาสวะ

อนิทสฺสน ไม่เห็นด้วยตา   อนีติก ไม่มีสิ่งเป็นอันตราย

อนุตฺตร ไม่มีอะไรยิ่งกว่า   อปโลกิต (น) ไม่ผูกพัน, ไม่เสื่อมสลาย

อกฺข ไม่มีภัย   อมต ไม่ตาย

อโมสรมฺม ไม่เสื่อมสูญ   อพฺยุต ไม่เคยมีไม่เคยเป็น

อพฺยาธิ ไม่มีโรคเบียดเบียน   อพฺยาปชฺฌ ไม่มีควมเบียดเบียน

อญุต ไม่กลายเป็น	อสงกิลิฏฐ ไม่เศร้าหมอง
อสงกุप्ป ไม่หวั่นไหว	อสงขต ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
อสงหิร ไม่คลอนแคลน	อโสก ไม่มีความโศก
อาโรคฺย ไม่มีโรค	ตณฺหุขย ภาวะสิ้นตัณหา
ทุกฺขกฺขย ภาวะสิ้นทุกข์	ทุทุทส เห็นได้ยาก
นิปฺปปญฺจ ไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้า	นิพฺพุติ ความดับเชื้อเย็นใจ
นิโรธ ความดับทุกข์	ปสุสฺสฺส ความสะดวกจับ
มุตฺติ ความพ้น	โมกฺข ความพ้นไปได้
วิรัช ไม่มีธุลี	วิราค ความจางคลายหายติด
สุทุทุทส เห็นได้ยากยิ่ง	

พระเทพเวที ได้แสดงถึงคำที่แสดงความหมายในลักษณะปฏิเสธของนิพพานไว้
เป็นหมวดหมู่ดังต่อไปนี้

อกฺขร ไม่รู้จักสิ้น, ไม่พิณาศ	อขลิต ไม่พลังพลาด
อจล ไม่หวั่นไหว	อนารมฺมณ ไม่ต้องอาศัยสิ่งยึดเหนี่ยว
อนุปฺปาท ความไม่เกิด	อปวคฺค ปราศจากสังขาร, พ้นสิ้นเชิง
อมรณ ไม่ตาย	อรูป ไร้รูป, ไม่มีทรวดทรงสัณฐาน
อสปฺตฺต ไม่มีข้าศึก	อสมุพาส ไม่คับแคบ, ไม่ข้องขัด
เกวล ไม่กลัวระคน, สมบูรณ์ในตัว	นิรูปตาป ไม่มีความเดือดร้อน
ปฏฺิปปสุสฺสฺส ความสะดวกจับ, เยือกเย็น	ปหาน การละกิเลส
วุปสม ความเข้าไปสงบ	วิวญฺญ ภาวะพ้นวิญญะ, ปราศจากวิญญะ

(พระเทพเวที 2532 : 235)

นอกจากนี้ในพระสูตรต่าง ๆ ยังมีพุทธดำรัสที่แสดงถึง พระนิพพานในลักษณะ
ปฏิเสธ ในโอกาสที่ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

"ทุทุทฺสํ อนตํ นาม น หิ สจฺจํ สุตฺตสฺสํ"

ปฏฺิวิทุธา ตณฺหา ขานโต ปสุสโต นตฺถิ กิณฺณนฺนตฺติ ฯ (ข.อุ.25/59/207)

ธรรมคาว่า อนตตะ (ภาวะที่ไม่โน้มไปหาภพ คือไม่มีตัณหา ได้แก่ นิพพาน)
เป็นของเห็นได้ยาก, สัจจะ มิใช่สิ่งที่เห็นได้ง่ายเลย, ชำแรกตัณหาได้แล้ว, เมื่อรู้อยู่ เห็นอยู่
(ซึ่งสัจจะ) ย่อมไม่มีอะไรค้างใจเลย (ไม่มีอะไรที่จะติดใจกังวล) (พระเทพเวที 2532 : 236)

"วิญญฺญาณํ อนิทฺตสฺสํ"

อนนตํ สพฺพโต ปภํ

เอตฺถ อาโปจ ปฐฺวี จ

เตโช วาโย น คาเชติ

เอตถ ทิมญจ รสสญจ

อนุ ญลฺ สภาสภ

เอตถ นามญจ รูปญจ

อเสสํ อุปฺปชฺชติ

วิญญานสฺส นิโรธเณ

เอตฺเถตํ อุปฺปชฺชติตี

(ที.ส.9/350/283)

ภาวะที่พึงรู้ได้ (วิญญาน) มองด้วยตาไม่เห็น เป็นอนันต์ เข้าถึงได้ทุกด้าน
ที่นี้อาโป ปฐวี เตโช และวาโย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ที่นี้ ยาว สั้น ละเอียดย หยาบ งามไม่งามก็
ตั้งอยู่ไม่ได้ ที่นี้ นาม และรูปดับไปหมดไม่เหลือ เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับที่นี้

"... นิสฺสิตสฺส จลิตํ อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ จลิตเณ อสตี ปสฺสทุธิ ปสฺสทุธิยา สตี
รตี น โหติ รติยา อสตี อาคตฺติคฺติ น โหติ อาคตฺติคฺติยา อสตี จุตฺตปฺปาโต น โหติ จุตฺตปฺปาเต
อสตี เนวฺธ น หุรํ น อุกฺขมฺนตฺเร เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส ฯ (ขุ.อ.25/161/208)

ยังอิงอยู่ จึงมีการสั่นไหว ไม่อิงแล้ว ก็ไม่มีการสั่นไหว เมื่อการสั่นไหวไม่มี ก็นิ่ง
สนิท เมื่อนิ่งสนิท ก็ไม่มีการโอนเอน เมื่อไม่มีการโอนเอน ก็ไม่มีการมาการไป เมื่อไม่มีการมาการ
ไปก็ไม่มีการจุติและอุบัติ เมื่อไม่มีการจุติและอุบัติ ก็ไม่มีที่ภพนี้ ไม่มีที่ภพโน้น ไม่มีในระหว่าง
ภพทั้งสอง นั่นแหละคือจุดจบของทุกข์ (พระเทพเวที 2532 : 236)

3.3 นิพพานในฐานะเป็นบรมสุข

สภาวะหรือคุณลักษณะ ของ นิพพานอีกประการหนึ่งที่ได้รับการอธิบายไว้ใน
พระไตรปิฎกและอรรถกถาหลายแห่ง ก็คือ นิพพานในฐานะเป็นสภาวะของความสุข เป็นสภาวะ
สงบเย็นและสิ้นสุดความกระวนกระวายอันเนื่องมาจากความคลายกำหนดยินดี เพราะอำนาจของ
ความอยาก

บรรดาความสุขในโลกทั้ง 3 คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก พระพุทธองค์
ตรัสว่า เป็นความสุขที่ตั้งอยู่บนเงื่อนไข เป็นโลกิยสุข ไม่ใช่ความสุขแท้ ที่เรียกว่า สุขที่เจือทุกข์
(ทุกขมิสสกกสุข) เพราะความสุขเหล่านั้นต่างตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ กล่าวคือ
อนิจจลักษณะ ความไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ความเป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะ ความเป็นสภาวะ
ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจ เป็นความสุขที่ประกอบไปด้วยความเปลี่ยนแปลง แต่ด้วยอำนาจ
ของอวิชชา คือ ความไม่รู้ จึงทำให้ปุถุชนผู้ไม่เห็นแจ้งด้วยปัญญาอันแท้จริง เข้าใจว่า เป็น
ความสุข

พระนิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นสภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงเป็นสภาวะที่
ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของเงื่อนไข เป็นสภาวะที่อยู่เหนือไตรลักษณ์ ปราศจากกิเลสเครื่องทำให้
เร่าร้อนทั้งปวง อันได้แก่ ราคะ ความเร่าร้อนเพราะราคะ โทสะ ความเร่าร้อนเพราะโทสะ

โมหคฺฉิ ความเร่าร้อนเพราะโมหะ จึงเป็นสภาวะที่สงบเย็น ไม่มีความเร่าร้อน ความกระวนกระวายความหิวกระหายด้วยอำนาจของกิเลส เป็นสภาวะแห่งความสุขที่แท้จริง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

"ยญฺจ กามสุขํ โลกํ ยญฺจิทํ ทิวิยํ สุขํ

ตณฺหุขยสุขสฺส เต กลํ นคฺคณฺติ โสฬสินฺติ ฯ (ขุ.อุ.25/52/87-88)

ความสุขในโลกและสุขอันเป็นทิพย์ (สุขในเทวโลก) ย่อมไม่ถึงเสียว่า 16 แห่ง สุขคือความสันตติหา

พระสารีบุตรเรียกความสุขที่เกิดจากการดับกิเลสว่า อเวยยิตสุข กล่าวคือ นิโรธสมบัติสุข สุขที่เกิดจากการดับกิเลส เป็นสุขที่ไม่เป็นเวทนาหรือสุขที่ไม่มีการเสวยอารมณ์ เป็นความสุขในระดับสมาธิ เป็นสุขที่สูงที่สัญญาและเวทนาดับไป เป็นความสุขแท้จริงที่เกิดขึ้นพร้อมกับการขจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง โดยท่านกล่าวจำแนกสุขออกเป็น 3 ชนิด คือ เวยยิตสุข สุขที่เป็นเวทนา เป็นสุขที่มีการเสวยอารมณ์ เป็นสุขที่เกิดจากการสัมผัสของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (อารมณ์) หรือเรียกว่า กามสุข ประการหนึ่ง ญาณสุข สุขที่เกิดจากญาณหรือสุขที่เป็นผลของญาณ ประการหนึ่ง และอเวยยิตสุข สุขที่ไม่เป็นเวทนา ไม่มีการเสวยอารมณ์ เป็นสุขที่เกิดจากการดับอาสวะทั้งปวง ดังข้อความที่ว่า

"ปุณํ จปรี อวฺุโส ภิกฺขุ สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญาตณํ สมตฺติกมฺมสญฺญาเวยยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหริติ ปญฺญาตปสฺส ทิสฺวา อาสวํ ปริกฺขีณา โหนฺติ อิมินาปิ โข เอตํ อวฺุโส ปรียาเยน เวทิตพฺพํ ยถาสุขํ นิพฺพานนฺติ ฯ (อง.นวก.23/238/433)

ผู้มีอายุ ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุบรรลุสัญญาเวยยิตนิโรธ เพราะก้าวเลยเนวสัญญา นาสัญญาตณณานไปโดยประการทั้งปวง อาสวะทั้งหลายของเธอสิ้นรอบแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญาผู้มีอายุ นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายเมื่อนั้น

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีพุทธภาษิตอีกมากมายที่แสดงถึง ภาวะเป็นบรมสุขของนิพพานโดยพระพุทธองค์ทรงแสดงถึงภาวะแห่งการสิ้นกิเลส ความกระวนกระวาย และความเร่าร้อน ว่าเป็นภาวะที่เป็นความสุข ดังข้อความว่า

"สุสุขํ วต ชีวาม

อาตุเรสุ อนาตุรา

อาตุเรสุ มนุสฺเสสุ

วิหราม อนาตุรา ฯ

สุสุขํ วต ชีวาม

อุสฺสเกสุ อนุสฺสุกา

อุสฺสเกสุ มนุสฺเสสุ

วิหราม อนุสฺสุกา ฯ

สุสุขํ วต ชีวาม

เยสนุโน นตฺถิ กิณฺณจํ

ปีติ ภกฺขา ภวิสฺสาม

เทวา อาภสฺสรา ยถา ฯ (ขุ.ธ.25/25/41-42)

ในหมู่มนุษย์ผู้มีความกระวนกระวาย พวกเราไม่มีความกระวนกระวาย ย่อมอยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีความกระวนกระวาย พวกเราย่อมอยู่ปราศจากความกระวนกระวาย ในหมู่มนุษย์ผู้มีความขวนขวาย พวกเราไม่มีความขวนขวาย ย่อมอยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีความขวนขวาย พวกเราย่อมอยู่ปราศจากความขวนขวาย ๑ พวกเราไม่มีกิเลส เป็นเครื่องทำให้กังวล ย่อมอยู่เป็นสุขจริงหนอ พวกเราก็คือผู้มีปิติเป็นภักขาหาร เหมือนกับเหล่าอภัสสรพรหม ๑

"นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ

นตฺถิ โทสสโม กลิ

นตฺถิ ขนฺธาทิสา ทุกฺขา

นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ ๑

ชิมฺมจฺฉา ปรมา โรคา

สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา

เอตํ อญฺจวาทํ ยถาภูตํ

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ ๑ (ขุ.ธ.25/25/42)

ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เสมอด้วยชั้น 5 ไม่มี สุขเสมอด้วยความสงบไม่มี ๑ ความทิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เพราะรู้ความจริงข้อนี้(คนฉลาดจึงทำนิพพานให้แจ้ง เพราะ) นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ๑

"ปวิเวกรสํ ปิตฺวา

รสํ อูปสมมฺมสฺส จ

นิพฺพุโร โหติ นิปฺปาโป

ธมฺมปิติ รสํ ปิวํ ๑ (ขุ.ธ.25/25/42)

บุคคลเมื่อลิ้มรสแห่งวิเวกและรสแห่งนิพพานอันสงบ เมื่อดื่มรสแห่งความอิมเอบในธรรม ย่อมปราศจากบาปและความรอนรน

โครงสร้างหลักของคำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ก็คือ วิธีการนำออกจากทุกข์ เมื่อความทุกข์ถูกกำจัดออกได้แล้ว ความสุขจึงเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นตามมา ดังนั้น ผลจากการได้บรรลุพระนิพพาน ก็คือ ความสุข ดังข้อความที่กล่าวว่า

"สุโข วิเวโก ตฺถุจฺจสฺส

สุตฺตมฺมสฺส ปสฺสโต

อพฺยาปชฺชํ สุขํ โลเก

ปาณญฺเตสุ สญฺญโม

สุขา วิราจตา โลเก

กามานํ สมตฺติกโม

อสมฺมิมานสฺส วินโย

เอตํ เว ปรมํ สุขํ ๑ (ขุ.ธ.25/57/861)

ความสงบเป็นสุขของผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏแล้ว ความไม่พยายาบาท คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความปราศจากความกำหนัด คือ การก้าวเลยกามทั้งหลายไปเสียได้ เป็นสุขในโลก การกำจัดอสมิมานะ (ความคิดว่า มีตัวเรา ตัวฉัน) เสียได้นั่นแล เป็นสุขอย่างยิ่ง

ลักษณะอีกประการหนึ่งที่แสดงถึงสภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพาน ก็คือ การเปล่งคำอุทานหลังจากได้บรรลุพระนิพพานแล้วของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งคำ

อุทานนั้นแสดงให้เห็นถึงสภาวะความสุขที่ท่านเหล่านั้นได้รับหลังจากได้ทำลายกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะแล้ว ดังข้อความที่ว่า

"สุขี วต ตสฺส น โหติ กิณฺณิ

สงฺขาตธมฺมสฺส พหุสฺสุตสฺส

สกีณฺณํ ปสฺส วิทญฺญมานํ

ชโน ชนฺมฺหิ ปฏิพนฺธโร ๑ (ขุ.อุ.25/55/90)

ความสุขย่อมมีแก่ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวล มีธรรมนับได้แล้ว (บรรลุมรรค 4 ผล 4) เป็นพหูสูตร ท่านจงดู คนที่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวล เตือนตรอนอยู่ คนที่มีจิตใจปฏิบัติต่อกันย่อมเตือนตรอนรำไป

"สุขีโน วต เย อภิณฺญา

เวทคุโน หิ ชนา อภิณฺญา

สกีณฺณํ ปสฺส วิทญฺญมานํ

ชโน ชนฺมฺหิ ปฏิพฺพชิตฺโต (ขุ.อุ.25/57/92)

คนผู้ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องทำให้กังวล คือ คนผู้ถึงพระเวท (อริยมรรคญาณ) เท่านั้นมีความสุขแท้ ท่านจงดู คนผู้ที่มีกิเลสเครื่องกังวลเตือนตรอนอยู่ คนผู้มีจิตใจปฏิบัติต่อกันย่อมเตือนตรอนรำไป

"ยสฺส สฺนตรโต น สฺนติ โกปํ

อิติ ภาวาภฺยจ วีตฺวตฺโต

ตํ วิคตํ ภยํ สุขี อโสภํ

เทวา นานุภวฺติ ทสฺส นายาติ (ขุ.อุ.25/65/101)

พระอริยะผู้ไม่มีความหงุดหงิดภายในใจผ่านพ้นจากความเป็นและจะไม่เป็น อย่างนั้นอย่างนี้ ท่านปราศจากภัย มีแต่สุข ไม่มีความโศก เทวดาก็ไม่สามารถมองใจท่านได้ถึง

"ยสฺส เสลุปมํ จิตฺตํ

จิตฺตํ นานุกมฺปติ

วิรตฺตํ รูปนียะสุ

โกปเนยฺเย น กปฺปติ

ยสฺส เสว ภาวิตํ จิตฺตํ

กุโต ตํ ทุกฺขเมสฺสติ ๑ (ขุ.อุ.25/96/132)

บุคคลมีจิตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขาคือ ไม่กำหนดในอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่โกรธเคืองในอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธเคือง อบรมจิตมาดีแล้ว จะมีความทุกข์แต่ที่ไหน

"อธิเจตฺโส อปฺปมชฺชโต

มุนิโน โมนเปสฺสุ สิขฺชโต

โสกา น ภวฺนฺติ ตาทิโน

อุปสฺนตสฺส สทา สติมโต (ขุ.อุ.25/101/137)

พระมุนีผู้มีจิตมั่นคง ไม่ประมาท ศึกษาอยู่ในมโนยปฏิปทา (ปฏิบัติตนโดยการไม่พูด) มีจิตไม่หวั่นไหวสงบระงับมีสติอยู่เสมอ ย่อมไม่มีความเศร้าโศก

"ยัม ชีวัตัม น ตปติ	มรณนุเต น โสจติ
สเจ ทิฏฐูปาทิ อีโร	โสกรมชฺเชน น โสจติ
อุจฺฉินฺนภาวตณฺหสฺส	สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน
วิกฺขีณเณ ชาติสฺสโร	นตฺถิ ตสฺส ปุณฺณโก ๖ (ขุ.อุ.25/108/142-3)

เพราะบุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เดือดร้อน ในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่เศร้าโศก เห็นอมตบท (นิพพาน) เป็นนัยปราชญ์ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางเหล่าสัตว์ที่เศร้าโศก ภิกษุผู้ตัดภวตัณหาได้เด็ดขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติและสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) สิ้นไปแล้ว ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป

"สุสุขัม วต นิพฺพานัม ชยฺยตีทํ เอวรูปํ ทุกฺขํ น วิชฺชติ (ขุ.อุ.25/59/93)

พระนิพพานเป็นความสุขอย่างแท้จริง เพราะความทุกข์เช่นนี้ไม่มีในพระนิพพาน การอธิบายถึงพระนิพพานในฐานะที่เป็นบรมสุขอีกประการหนึ่ง ก็คือ การอธิบายโดยใช้คำว่าสงบ (สนฺติ) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับคำว่า สุข ความสงบนี้เกิดขึ้นจากการกำจัดไตระโทสะ โมหะ ได้อย่างสิ้นเชิง ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้

"นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ (ขุ.ธ.25/25/42)

สุขที่เหนือกว่าความสงบไม่มี

"เมตฺตาวีหริ โย ภิกฺขุ	ปสนฺโน พุทฺธสาสเน
อธิคฺจุเจ ปทํ สนฺตํ	สงฺขารูปสมํ สุขํ (ขุ.ธ.25/35/65)

ภิกษุที่อยู่ด้วยเมตตาเป็นอาจิน เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ควรบรรลุถึงที่อันสงบนิ่งของสังขาร มีแต่ความสุข

"ฉนฺทราควิริตฺโต โส	ภิกฺขุ ปญฺญานฺวา อธิ
อชฺฌนฺคา ปทํ สนฺตํ	นิพฺพานปทฺมจฺจุตํ ๖ (ขุ.สุ.25/312/363)

ในโลกนี้เอง ภิกษุนั้นมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริง ไม่ติดในฉันทราคะ ได้บรรลุถึงที่ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ มีแต่ความสงบ คือ พระนิพพาน

ความสงบจึงเป็นลักษณะหนึ่งที่ใช้แสดงถึงภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพาน จะเห็นได้จากการพรรณนาถึงการกระทำกิริยาต่าง ๆ ของพระอรหันต์ผู้ได้บรรลุพระนิพพาน ส่วนมากมักใช้คำว่า สงบ ดังข้อความว่า

"สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ	สนฺตา วาจา จ กมฺม จ
สมฺมทญฺญา วิมุตตสฺส	อุปฺสนตสฺส ตาทิโน ๖ (ขุ.ธ.25/17/28)

ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้อริ เป็นผู้สงบระงับ คงที่ (ไม่เปลี่ยนแปลง) ย่อมมีกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมสงบ

"สนฺติมคฺคเมว พุรุหฺย

นิพฺพานํ สุคเตน เทลิตํ ฯ (ขุ.ธ.25/30/53)

"... (ท่าน) จงเพิ่มพูนทางสงบไว้เถิด พระนิพพาน พระสุคตเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว การพรรณนาถึงพระนิพพานว่าเป็นสภาวะไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย และไม่มียกเลส เครื่องเศร้าหมอง ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงสภาวะเป็นบรมสุขของพระนิพพานได้ เพราะเมื่อไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ก็ถือว่าเป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความที่ว่า

"อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ อุตฺตนา ชาตธมฺโม สมานิ ชาตธมฺเม อาทินวํ วิทิตฺวา อชาตํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อชฺรํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อพฺยาธิํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อมตํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อโสภํ อนุตฺตรํ โยคฺกุเขมํ นิพฺพานํ ปริเยสตี ฯลฯ อสงฺกิลิฏฺฐํ อนุตฺตรํ นิพฺพานํ ปริเยสตี ฯ (ม.ญ.12/315/316)

ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ที่จะต้องเกิดแน่นอน เมื่อรู้ด้วยตนเองถึงโทษในการเกิดนั้น จึงแสวงหาพระนิพพานอันไม่เกิด เป็นแดนเกษมจากโยคะ (มีความปลอดภัยสูงสุด) อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่ชรา เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีพยาธิ (ไม่มีการป่วยไข้) เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่ตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีความโศก เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ฯลฯ จึงแสวงหาพระนิพพาน อันไม่มีกิเลสเครื่องทำให้ใจเศร้าหมอง เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม

ในมิลินทปัญหา พระนาคเสนเถระ ได้แสดงพระนิพพานเป็นสภาวะที่เป็นบรมสุข โดยส่วนเดียว ดังข้อความที่ว่า

"นิพฺพานเป็นสุขโดยส่วนเดียว ไม่เจือทุกข์ ก็แต่ชนเหล่าใดแสวงหานิพพานนั้น ชนเหล่านั้นต้องยังกายและจิตให้ระส่ำระสาย ต้องระงับการยิน การเดิน การนั่ง การนอน และอาหาร ต้องปราบปรามความง่วงเหงา ต้องให้อายตนละลำบาก ต้องสละกายและชีวิต ต้องแสวงหานิพพานด้วยทุกข์ แล้วยอมเสวยนิพพานอันเป็นสุขส่วนตัว ดุจพระราชาทองหลาย กำจัดปัจฉามิตรเสียได้ แล้วเสวยสุขในราชสมบัติ ฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ นิพพานเป็นสุขส่วนเดียว ไม่เจือทุกข์ นิพพานต่างหาก ทุกข์ต่างหาก ฉะนั้น (มิลินท. 2511 : 936-937)

ที่แสดงมาทั้งหมด เป็นการอธิบายถึงนิพพานในฐานะเป็นบรมสุข ความสุขทั้งปวงทั้งในโลก เทวโลก ย่อมไม่เท่าเทียมกับนิพพานสุข เพราะนิพพานเป็นความสุขสูงสุด

4. สิ่งปิดบังนิพพาน

จุดหมายสูงสุดของมนุษย์ทุกคนก็คือต้องการพ้นจากความทุกข์ และวิธีที่จะทำให้พ้นจากความทุกข์ได้ก็ต้องขจัดความอยาก กล่าวคือ กิเลสตัณหาซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ความทุกข์เพิ่มพูนขึ้นเมื่อมีความอยากมากก็มีความทุกข์มาก เพื่อให้จิตใจเข้าใกล้พระนิพพาน บุคคลควรบรรเทาความทุกข์ให้เบาบางลง กระทั่งถึงทำให้หมดสิ้นไปในที่สุดเพราะชีวิตเข้าใกล้พระนิพพานเป็นชีวิตที่มีความอยากบรรเทาเบาบางลง ต่อเมื่อได้บรรลุพระนิพพาน ความทุกข์ที่มีอยู่ทั้งหมดก็จะหมดไปโดยสิ้นเชิง

อาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานที่สำคัญที่สุด ก็คือ อวิชชา ตัณหาและอุปาทาน เมื่ออวิชชา ตัณหาและอุปาทานดับไป เมื่อนั้น พระนิพพานก็ปรากฏแทนที่ การดับที่อวิชชา ตัณหาและอุปาทานนั่นเอง คือ พระนิพพาน ดังนั้น การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน บุคคลจะต้องดับอวิชชา ตัณหาและอุปาทานให้ได้โดยเด็ดขาด เพราะอวิชชา ตัณหาและอุปาทานเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้หมู่สัตว์ยังติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ ตราบใดที่ยังมีอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน ตราบนั้นก็ย่อมมีการกระทำ (Karma) ซึ่งถือได้ว่าเป็นสาเหตุให้ชีวิตต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไป ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะสาเหตุนี้จึงทำให้ชีวิตอยู่ห่างไกลจากพระนิพพานยิ่งขึ้น

ดังนั้น การบรรลุพระนิพพาน จึงเป็นการเข้าถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน เป็นการขจัดอวิชชาหรือความไม่รู้ ตัณหาหรือความอยากทั้งปวง และไม่มียึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ละทิ้งความพึงพอใจในขั้น 5 ซึ่งเป็นสิ่งรั้งรัดจิตใจให้ติดอยู่ในโลกแห่งสังสารวัฏ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า อวิชชา ความไม่รู้ ตัณหา ความอยาก และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นทั้ง 3 ประการนี้ จัดได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่ปกปิดพระนิพพาน กล่าวคือ เป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคลไม่สามารถบรรลุหรือเข้าถึงพระนิพพานได้ และเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้เกิดมีการกระทำทุกอย่างและเป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด การที่จะหยุดการกระทำหรือหยุดมิให้มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกจึงต้องดับอวิชชา ตัณหาและอุปาทานนั่นเอง

สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานประการแรก คือ อวิชชา ในพระสูตรต้นตปิฎก ได้กล่าวถึงอวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง (Ignorance; Lack of essential knowledge) ไว้ 4 ประการ คือ

1. ทุกเข อญฺญณํ ไม่รู้ทุกข์
2. ทุกขสมุทเย อญฺญณํ ไม่รู้ในทุกข์สมุทัย (สาเหตุที่ทุกข์เกิด)
3. ทุกขนิโรธ อญฺญณํ ไม่รู้ในทุกข์นิโรธ (การทำให้ทุกข์หมดไป)
4. ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทา อญฺญณํ ไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (วิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงการหมดไปของความทุกข์) (ส.นิ.16/17/5, ส.สพ.18/505/315-316 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 183)

การไม่รู้จักทุกข์ หมายความว่า การไม่รู้ว่ ชาติชรา มรณะ การพบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นทุกข์ เป็นสภาวะที่ทนได้ยาก กล่าวคือ การไม่รู้ว่ ฐาปทานชั้นที่ 5 นั้นเป็นทุกข์

การไม่รู้จักทุกข์สมุทัย หมายความว่า การไม่รู้จักสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ

ตัณหา 3

การไม่รู้จักทุกข์นิโรธ หมายความว่า การไม่รู้จักความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่สํารอกตัณหา ไม่ถูกตัณหาข้อม

การไม่รู้จักทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา หมายความว่า การไม่รู้จักปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ ซึ่งได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง ซึ่งจะเป็นสิ่งที่นำไปสู่การละอวิชชาได้ ดังข้อความในพระสูตรตันตปิฎกว่า

"อตุลฺล ปนํวสุ มคฺโค อตุลฺล ปฏิปทา เอตฺตสฺสา อวิชฺชาย ปหานายาติ ฯ อตุลฺล โข อาวสุ มคฺโค อตุลฺล ปฏิปทา เอตฺตสฺสา อวิชฺชาย ปหานายาติ ฯ กตโม ปนํวสุ มคฺโค กตมา ปฏิปทา เอตฺตสฺสา อวิชฺชาย ปหานายาติ ฯ อยเมว โข อาวสุ อริโย อญฺญคฺโค มคฺโค เอตฺตสฺสา อวิชฺชาย ปหานายา เสยฺยติ ฯ สมฺมาทิฏฺฐิ ๗ล ๗ สมฺมาสมฺมาติ ฯ (ส.สพ.18/505/316)

ผู้มีอายุ แล้วมรรค คือ ข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชานั้นมีอยู่ หรือ ฯ ผู้มีอายุ มรรค คือ ข้อปฏิบัติ เพื่อละอวิชชานั้นมีอยู่ ฯ ผู้มีอายุ แล้วมรรคเป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชาเป็นอย่างไร ฯ ผู้มีอายุ มรรคมงคลประกอบ 8 ประการนี้แหละ มีเพื่อละอวิชชา มรรคมงคลประกอบ 8 ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานอีกประการหนึ่ง คือ ตัณหา ได้แก่ ความทะยานอยาก (Craving) ในพระสูตรตันตปิฎก กล่าวถึงตัณหาไว้ 3 ประการ คือ

1. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม ความอยากในกามคุณ คือสิ่งที่สนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้งห้า

2. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่ความอยากที่ประกอบด้วยภวทิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นเที่ยง)

3. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ ความอยากในความพ้นไปจากตัวตน จากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ ความใคร่ความอยากที่ประกอบไปด้วยวิภวทิฏฐิ หรืออุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่างขาดสูญ) (อง.จก.ก.22/377/494 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 101)

นอกจากตัณหา 3 ประการนี้แล้ว ในพระสูตรต้นตปิฎกยังแสดงถึงกิเลสอื่น ๆ อีกมากมายที่จัดได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้บุคคลต้องตกอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้คือ

อาสวะ คือ สภาวะอันหมักคองสันดาน สิ่งที่มีอมพินิจิต กิเลสที่ไหลซึมชานไปย้อมใจเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ (Mental intoxication; Canker; Bias; Influx; Taint)

1. กามาสวะ อาสวะคือกาม

2. ภวาสวะ อาสวะคือภพ

3. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา (ที.ม.10/76/96 ; ส.สพ.18/504/315 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 133)

ปัญญาจธรรม คือ กิเลสเครื่องเนิ่นช้า กิเลสที่เป็นตัวการทำให้คิดปรุงแต่ง ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง (Diversification; Diffuseness; Mental diffusion)

1. ตัณหา ความอยาก ความปรารถนาที่จะบำรุงปรนเปรอตน ความอยากได้อะไร

2. ทิฏฐิ ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้โดยมงายหรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา

3. มานะ ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่ (ขุ.ม.29/505/337 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 111)

โสมะ คือ สภาวะอันเป็นตุกักระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ กิเลสจุนเจือท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศ (The Four Floods)

1. กาโมหะ ห่วงน้ำคือกาม
2. ภโวหะ ห่วงน้ำคือภพ
3. ทิฏฐิโหหะ ห่วงน้ำคือทิฏฐิ
4. อวิชโหหะ ห่วงน้ำคืออวิชา (ที.ปา 11/258/242; ส.สพ.18/507/317; ส.ม.19/333/88;

พระธรรมปิฎก 2538 : 188)

กามคุณ คือ สิ่งที่น่าใคร่ น่าปรารถนา ส่วนที่ดีหรือส่วนอร่อยของกาม (Sensual pleasures; Sensual objects)

1. รูปะ	รูป
2. สัททะ	เสียง
3. คันธะ	กลิ่น
4. รสะ	รส
5. โผฏฐัพพะ	สัมผัสทางกาย (ม.ม. 12/197/168 ; 327/333 ;

พระธรรมปิฎก 2538 : 69)

อนุสัย คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน (Latent tendencies)

1. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความอยากได้ติดใจในกาม
2. ปญฺเฑ ความขัดใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองคือโทสะ
3. ทิฏฐิ ความเห็นผิด การถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง
4. วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย
5. มานะ ความถือตัว
6. ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ความอยากเป็น อยากยิ่งใหญ่
7. อวิชา ความไม่รู้จริง คือโมหะ (ที.ปา.11/337/266 ; อจ.สตตก.23/11/8 ; พระ

ธรรมปิฎก 2538 : 246)

สังโยชน์ คือ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ กิเลสผูกใจสัตว์ หรือผูกกรรมไว้กับผล (Fetters; Bondage)

1. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าขันธห้าเป็นตัวของตน
2. วิจิกิฉา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ
3. สीलัพพตปราคาส ความถือมั่นในศีลพหุ โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย โดยไม่รู้เหตุผลหรือข้อเท็จจริง

4. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ
5. ปญฺเฑ ความกระเทบกระทั้งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

6. รูปราคะ ความตั้งใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความปรารถนาในรูปภพ
7. อรูปราคะ ความตั้งใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ความปรารถนาในอรูปภพ
8. มานะ ความสำคัญตน คือถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่
9. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
10. อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง

สังโยชน์ข้อ 1-5 เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ เพราะผูกมัดสัตว์ไว้ในภพเบื้องต่ำ คือกามภพ ส่วนข้อ 6-10 เรียกว่า อุทัมภาคิยสังโยชน์ เพราะผูกมัดสัตว์ไว้ในภพเบื้องสูงคือ รูปภพกับอรูปภพ (ส.ม.19/349/90 ; อ.ทสก.24/13/18 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 289)

สิ่งที่ปกปิดพระนิพพานประการสุดท้าย คือ อุปาทาน ในพระสูตรต้นตปิฎกกล่าวว่า อุปาทาน คือ ความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ตัณหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง (Attachment; Clinging; Assuming) มี 4 ประการ คือ

1. กามอุปาทาน ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่น่าพอใจ

2. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิ หรือหลักคำสอนต่าง ๆ

3. ลีลัพพตูปาทาน ความยึดมั่นในศีลและพรต คือ หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติแบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่าง ๆ ถือว่าต้องเป็นอย่างนั้น ๆ โดยสักว่ากระทำสืบ ๆ กันมาหรือปฏิบัติตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่ากลัวว่าศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล

4. อัตตวาตูปาทาน ความยึดมั่นในภาวะตัวตน (ถาวร) คือความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็นจะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลายหรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่าง ๆ ได้ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวงอันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วน ๆ (ที.ปา.11/262/242 ; ม.ม.12/156/132 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 187)

อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง ตัณหา ความอยากความใคร่ในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งกามทั้งหลาย และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น จึงเป็นสิ่งที่ปกปิดพระนิพพาน เพราะอวิชชา ตัณหา และอุปาทานทั้ง 3 ประการนั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคลไม่สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้ เป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ ทั้งในทางที่ดีและไม่ดี ทั้งในสิ่งที่ชอบและไม่ชอบ หากยังมีการกระทำไม่ว่าจะในด้านใด ก็ถือได้ว่ายังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏต่อไป

เพราะยังไม่หมดทุกข์ต่อเมื่อทุกข์สิ้นไป การกระทำที่มีตัณหาเป็นแรงผลักดันก็สิ้นไปด้วย นั่นคือ สภาวะที่เรียกว่า นิพพาน

5. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นว่า อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง ตัณหา ความอยากความใคร่ และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น เป็นสภาวะที่ปกปิดนิพพาน เมื่อ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ดับไป เมื่อนั้น นิพพานก็ปรากฏแทนที่ เพราะการดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทานได้นั้นแหละ คือ นิพพาน ดังนั้น วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงหรือบรรลุนิพพาน ก็คือ การละ การดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน สำหรับวิธีการปฏิบัติอันนั้น ก็คือ การปฏิบัติตามอริยมรรคซึ่งมีองค์ประกอบ 8 ประการ ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกว่า

"... อตฺถิ ปนาวุโส มคฺโค อตฺถิ ปฏิปทา เอติสฺสา อวิชฺชา ย...เอตาสํ ตณฺหานํ ...
เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายติ ฯ อตฺถิ โข อาวุโส มคฺโค อตฺถิ ปฏิปทา เอติสฺสา อวิชฺชา. ...
เอตาสํ ตณฺหานํ .... เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายติ ฯ กตโม ปนาวุโส มคฺโค กตมา ปฏิปทา
เอติสฺสา อวิชฺชา ....เอตาสํ ตณฺหานํ ....เอเตสํ อุปาทานํ ปหานายติ ฯ อยมเว โข อาวุโส อริโย
อญฺญุคฺคิโก มคฺโค เอติสฺสา อวิชฺชา....เอตาสํ ตณฺหานํ ....เอเตสํ อุปาทานํ ปหานาย ฯ เสยฺยถิํ ฯ
สัมมาทิฏฺฐิ าสา สุมมาสมมฺธิ ฯ... (ส.สพ.18/505/316-317)

ท่านผู้มีอายุ ทนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา ... ตัณหา .... อุปาทาน มีหรือไม่
หนอ ฯ ผู้มีอายุ ทนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา....ตัณหา ....อุปาทาน มีอยู่ ฯ ผู้มีอายุ
ก็ ทนทางและข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา .....ตัณหา.....อุปาทาน เป็นไฉน ฯ ผู้มีอายุ อริยมรรคอัน
มีองค์ประกอบ 8 ประการนี้แหละ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อละอวิชชา....ตัณหา....อุปาทาน คือ
สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

จากข้อความในพระไตรปิฎกข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ทนทางหรือข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึง
นิพพาน ซึ่งก็คือ การละอวิชชา ตัณหา และอุปาทานได้นั้น ได้แก่ อริยมรรคอันมีองค์ประกอบ
8 ประการ ดังต่อไปนี้คือ

1. สัมมาทิฏฐิ	ความเห็นถูกต้อง
2. สัมมาสังกัปปะ	ความคิดหรือความดำริถูกต้อง
3. สัมมาวาจา	การพูดคำที่ดี

4. สัมมากัมมันตะ	การงานที่ดี
5. สัมมาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพโดยสุจริต
6. สัมมาวายามะ	การมีความเพียรพยายามที่ดี
7. สัมมาสติ	การระลึกในทางที่ดี
8. สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตชอบ

การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบทั้ง 8 ประการนั้น ซึ่งในพระพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ การปฏิบัติตามทางสายกลาง เป็นวิธีการหรือข้อปฏิบัติอันจะนำผู้ปฏิบัติไปสู่การละอวิชชา ตัณหา และอุปาทานซึ่งก็คือการเข้าถึงนิพพาน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

1. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกต้องมี 4 ประการคือ
  - 1.1 เห็นทุกข์ของชีวิต กล่าวคือ เห็นทุกข์สังขะ
  - 1.2 เห็นเหตุให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ เห็นทุกข์สมุทัยสังขะ
  - 1.3 เห็นความดับทุกข์ว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้จริง กล่าวคือ เห็นนิโรธสังขะ
  - 1.4 เห็นมรรคอันมีองค์ประกอบ 8 ประการว่า เป็นหนทางหรือข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ กล่าวคือ เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาสังขะ
2. สัมมาสังกัปปะ ความคิดหรือความดำริถูกต้องมี 3 ประการคือ
  - 2.1 คิดสลัดออกจากกาม
  - 2.2 ไม่คิดพยาบาทจองเวรคนอื่น
  - 2.3 ไม่คิดสร้างความเดือดร้อนให้คนอื่น
3. สัมมาวาจา การพูดคำที่ดีมี 4 ประการคือ
  - 3.1 ไม่พูดเท็จ
  - 3.2 ไม่พูดส่อเสียด คือ พูดยุแหย่ให้บุคคลอื่นแตกร้างกัน
  - 3.3 ไม่พูดคำหยาบ
  - 3.4 ไม่พูดคำเพ้อเจ้อ คือ พูดเรื่องไม่เป็นประโยชน์
4. สัมมากัมมันตะ การทำงานที่ดีมี 3 ประการคือ
  - 4.1 ไม่ฆ่าสัตว์
  - 4.2 ไม่ลักทรัพย์ของบุคคลอื่น
  - 4.3 ไม่ประพฤตินิन्दในกาม
5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพโดยสุจริต ก็คือ การละมิถาชีพ แล้วดำรงชีพถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

6. สัมมวายามะ ความเพียรพยายามชอบ มี 4 ประการ คือ

6.1 พยายามไม่ให้ความชั่วทุกชนิดเกิดขึ้นในจิตสันดาน

6.2 พยายามละทิ้งความชั่วทุกชนิดที่เกิดขึ้นในสันดาน

6.3 พยายามสร้างความดีให้เกิดขึ้นในจิตสันดาน

6.4 พยายามรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ไม่ให้เสื่อมและให้เจริญยิ่งขึ้น

7. สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือระลึกในทางที่ดี มี 4 ประการ คือ

7.1 ระลึกถึงความเป็นจริงในกายนี้ (กายานุปัสสนา)

7.2 ระลึกถึงเวทนา คือ ความสุข ความทุกข์ และเฉย ๆ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมประจำชีวิต (เวทananุปัสสนา)

7.3 ระลึกถึงจิตตามความเป็นจริง (จิตตานุปัสสนา)

7.4 ระลึกถึงธรรม (ธรรมานุปัสสนา)

8. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตชอบ คือ การมีสมาธิ หมายถึง การทำจิตให้สงบในอารมณ์ของวิปัสสนา 6 ประการ คือ อริยสัจ 4 ขั้น 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 และปฏิจ-
สมุปบาทและทำจิตให้สงบในอารมณ์ของสมณะ 40 จนได้อากาณ 5

ผู้ที่จะตรัสรู้ริยสัจ 4 ย่อมทำกิจ 4 ประการ ในขณะเดียวกันคือ

1. กำหนดรู้ทุกข์

2. ละทิ้งเหตุให้เกิดทุกข์

3. ทำให้แจ้งพระนิพพาน

4. อบรมมรรคให้เกิด

กิจ 4 ประการนี้ ย่อมเกิดพร้อมกันในขณะที่จิตหนึ่งของพระอริยบุคคลผู้ตรัสรู้ริยสัจ
เปรียบเหมือนดวงไฟทำหน้าที่ 4 ประการ ในขณะเดียวกัน คือ

1. โหมเชื้อไฟ

2. กำจัดความมืด

3. ให้แสงสว่าง

4. กำจัดเชื้อเพลิงให้หมดไป (ส.ม.19/1666/529 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 182 ; ชัยวัฒน์
อัทธวัฒน์ และทวี ผลสมภพ 2537 : 101-103)

วิธีการทำสมาธิ

การทำสมาธิท่านเรียกว่า ทำกรรมฐาน การรู้สมาธิก็คือความรู้เรื่องกรรมฐาน ดังนั้น ในหลักกรรมฐานจึงมีหลักที่ควรศึกษา 4 ประการ คือ

1. ประเภทของกรรมฐาน
2. อารมณ์ของกรรมฐาน
3. จริตของผู้ทำกรรมฐาน
4. ผลของการปฏิบัติกรรมฐานแต่ละประเภท

ประเภทของกรรมฐาน

การทำสมาธิ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าทำกรรมฐาน คำว่า กรรมฐาน แปลว่า ฐานแห่งการงาน แต่หมายถึงการทำงานทางจิต พระพุทธเจ้าตรัสกรรมฐานไว้ 2 ประเภท คือ

1. สมถกรรมฐาน
2. วิปัสสนากรรมฐาน (ที.ปา.11/379/290 ; อญ.ทุก.20/275/77 ; พระธรรมปิฎก 2538 :

81)

สมถกรรมฐาน หมายถึง การทำสมาธิเพื่อให้ใจสงบจากความชั่วของจิต ซึ่งได้แก่นิรวัน 5 ประการ คือ

1. กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
2. พยาบาท ความคิดร้าย ความขัดเคืองแค้นใจ
3. ถีนมิทธะ ความท้อหู่และเซื่องซึม
4. อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ความกระวนกระวายกังวลใจ
5. วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย (อญ.ปัญจก.22/51/72 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 195 ;

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และ ทวี ผลสมภพ 2537 : 66)

นิรวัน แปลว่า กิเลสที่เป็นตัวกั้นคุณความดี เมื่อจิตปราศจากนิรวันทั้ง 5 ประการนี้ด้วยอำนาจการเจริญสมถกรรมฐานแล้ว จิตนั้นจะเข้าถึงฌานซึ่งเป็นผลได้ของการเจริญสมถกรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง การทำสมาธิเพื่อความรู้แจ้งความจริง ในสภาวะของสังขารวิปัสสนากรรมฐานนี้เป็นวิธีการกำจัดกิเลสอย่างละเอียดคือความหลงผิด

อสุภะ 10

อสุภะ แปลว่า ความไม่งาม โดยความหมายได้แก่ซากศพของคนที่ยายแล้ว ตามปกติคนตายย่อมเป็นนิมิตติดตาติดใจได้ง่าย เพราะฉะนั้น ซากศพจึงเป็นเครื่องมือสำหรับสร้างจิตให้สงบได้ อสุภะที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อทำจิตให้สงบนั้นมี 10 ประการ คือ

1. อุทฺฐมาตกะ	ซากศพที่เน่าพองขึ้นอีก
2. วินีลกะ	ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ
3. วิปฺพพกะ	ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก
4. วิจฉิททกะ	ซากศพที่ขาดจากกันเป็น 2 ท่อน
5. วิกขยิตกะ	ซากศพที่ถูกสัตว์จิกกัดกินแล้ว
6. วิกขิตตกะ	ซากศพที่กระจุยกระจาย มือ เท้า ศีรษะหลุดออกไปข้าง ๆ
7. หตวิกขิตตกะ	ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ กระจายออกไป
8. โลหิตกะ	ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียบราดอยู่
9. ปุณฺณกะ	ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด
10. อัฏฐิกะ	ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน (วิสุทฺธิ).

1/226 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 295 ; ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และ ทวี ผลสมภพ 2537 : 68)

อนุสติ 10

การทำจิตให้สงบนอกจากเพ่งกลิ่นและเพ่งอสุภะ ซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกแล้ว ยังมี การระลึกถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสามารถทำให้ใจสงบและได้อานเหมือนกัน วิธีดังกล่าวนี้พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า อนุสติ มี 10 ประการ คือ

1. พุทธานุสติ	ระลึกถึงพระพุทธเจ้า
2. ธัมมานุสติ	ระลึกถึงพระธรรม
3. สังฆานุสติ	ระลึกถึงพระสงฆ์
4. สีลानุสติ	ระลึกถึงศีล
5. จาคานุสติ	ระลึกถึงการบริจาค
6. เทวตานุสติ	ระลึกถึงเทวดา
7. มรณสติ	ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา

พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท

8. กายคตาสติ   สติอันไปในกาย คือ กำหนดพิจารณาภายในให้เห็นว่าประกอบ ด้วยส่วนต่าง ๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงมัวเมา

9. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

10. อุปสมานุสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์ (อญ.เอก.20/179-180/39-40, 224/5 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 293 ; ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และ ทวี ผลสมภพ 2537 : 68)

พรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ มี 4 ประการดังนี้

1. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งปวง

2. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของสัตว์ทั้งปวง

3. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการชื่นชมยินดีกับผู้อื่นอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข

4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง (ที.ม.10/184/225 : ที.ปา.11/228/232 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 148)

อรุปสมابัตติ 4

อรุปสมาบัตติ หมายถึง ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ คือ อรูปฌานมี 4 ประการ คือ

1. อากาสาณัญญาตนะ ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

2. วิญญานัญญาตนะ ฌานอันกำหนดวิญญานหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

3. อากิญจัญญาตนะ ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์

4. เนวสัญญานาสัญญาตนะ ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

(ที.ปา.11/235/235 ; ส.สพ.18/519-522/326 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 183)

สัญญา 1 คำว่า สัญญาในที่นี้ หมายถึง การพิจารณาความน่าเกลียดของอาหารที่กำลังบริโภคอยู่ในปาก และที่อยู่ในกระเพาะอาหาร

การกำหนดธาตุในร่างกาย การกำหนดธาตุในร่างกายเป็นอุบายอย่างหนึ่งซึ่งทำให้ใจสงบจนถึงได้ฌาน หลักการข้อนี้เป็นหลักที่ควรปฏิบัติ เพราะปฏิบัติได้ง่ายแม้จะดำรงชีวิตในเพศครองเรือน ก็ควรหาโอกาสพิจารณาเพื่อให้เห็นความจริง (ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และ ทวี ผลสมภพ 2537 : 69)

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้ที่บำเพ็ญธรรมเพื่อให้ได้มานั้น จะต้องยึดอารมณ์ 40 ประการ สำหรับสมถกรรมฐานตามที่กล่าวมาแล้ว แต่สำหรับผู้ที่จะบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้พ้นความหลงผิด จะต้องยึดอารมณ์ 6 ประการ เป็นหลักในการปฏิบัติ อารมณ์หรือหลักของวิปัสสนา 6 ประการ นั้นคือ

1. พิจารณาอริยสัจ 4
2. พิจารณาขันธ 5
3. พิจารณาอายตนะ 12
4. พิจารณาธาตุ 18
5. พิจารณาอินทรีย์ 22
6. พิจารณาปฏิจกสัมปทา (ที.ปา.11/304/255 ; ม.ม.12/346/358 ; ม.อุ.14/619/400 ; ส.นิ.16/1-5/1-2 ; 61/30 ; 237/117 ; ส.ช.17/95/58 ; ส.ม.19/843-1089/256-318 ; 1665/528 ; วิสุทธิ.3/65,72)

จริตของผู้ทำกรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติกรรมฐานทั้ง 2 ประเภท คือ ทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานนั้นจะต้องยึดเอาอารมณ์ตามความเหมาะสมของจริตของแต่ละบุคคล จริตอย่างหนึ่งก็เหมาะสมสำหรับกรรมฐานอย่างหนึ่ง กล่าวโดยสรุปบุคคลมีจริตหรือนิสัย 6 ชนิด คือ

1. ราคจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติกติ
2. โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติกติ
3. โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติกติ
4. สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติกติ
5. พุทธิจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติกติ
6. วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติกติ (ข.ม.29/727/435 ; 889/555 ; ข.จุ.30/492/242 ; วิสุทธิ1/127 ; พระธรรมปิฎก 2538 : 222)

ผลของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

การปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นอุบายวิธีเพื่อสร้างจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เมื่อจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เมื่อนั้นฌานจะเกิดขึ้น เมื่อได้ฌาน จิตก็จะมีกำลังมาก เมื่อจิตมีกำลังมากเช่นนี้ ย่อมสามารถทำงานต่าง ๆ ได้ตามที่ตนต้องการ งานของจิตดังกล่าวนี้คือการแสดงฤทธิ์ ดังนั้น ผลได้ของสมถกรรมฐานจึงแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1. ผลโดยตรง

2. ผลโดยอ้อม

ผลโดยตรงมี 4 ประการ คือ

1. ปฐมฌาน

2. ทุติยฌาน

3. ตติยฌาน

4. จตุตถฌาน

ผลโดยอ้อมย่อมได้อภิญญา 5 ประการ คือ

1. อิทธิวิธี   ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

2. ทิพพโสต   ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์

3. เจโตปริยญาณ   ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้

4. ปุพเพนิวาสานุสสติ   ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

5. ทิพพจักขุ   ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ (ม.มู.12/335/345 ; ส.น.16/290-302/

151-155 ; พระเทพเวที 2532 : 305-307 ; 2538 : 71 ; ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และ ทวี ผลสมภพ 2537: 72)

ผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การปฏิบัติวิปัสสนา เป็นวิธีเพื่อให้พบความจริงในความเป็นมนุษย์ เพราะในหลักหรืออารมณ์ของวิปัสสนานั้นจะนำผู้ปฏิบัติให้รู้จักแยกแยะส่วนต่าง ๆ ในร่างกาย แล้วสรุปให้เห็นว่าความเป็นคนและสัตว์เกิดขึ้นมาเพราะการรวมตัวกันของส่วนต่าง ๆ ในร่างกาย เมื่อใดส่วนต่าง ๆ นั้นแยกออกจากกัน เมื่อนั้นความเป็นคนและสัตว์ก็จะหมดไป เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นความจริงดังกล่าวด้วยญาณทัสสนะ คือ เห็นด้วยปัญญาแล้ว ผู้นั้นจะเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นพระอริยบุคคล ดังนั้นผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็คือการบรรลุเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งมี 4 ประเภท ดังนี้

1. พระโสดาบัน

2. พระสภาคามี

3. พระอนาคามี

4. พระอรหันต์

ผู้ที่ปฏิบัติสมณะล้วน ๆ โดยมีได้บำเพ็ญวิปัสสนา จะได้เฉพาะฉานกับอภิญญาเท่านั้น ส่วนฐานจะเป็นปุถุชนเหมือนเดิม กิเลสจะสงบชั่วคราวเท่านั้น ไม่สามารถจะละกิเลสได้ ส่วนในผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ จะได้เฉพาะการเปลี่ยนฐานะจากปุถุชนเป็นพระอริยบุคคลและตัดกิเลสได้เด็ดขาด แต่ไม่สามารถแสดงฤทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งได้ สำหรับผู้บำเพ็ญทั้งสองอย่าง จะได้ผลทั้งสองประการ กล่าวคือ เป็นพระอริยบุคคลที่ตัดกิเลสได้ด้วย และสามารถแสดงฤทธิ์ได้ด้วย (ส.นิ.16/290-302/151-155 ; ส.ม.19/1670/530 ; พระเทพเวที 2532 : 343 ; ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และ ทวี ผลสมภพ 2537 : 73-74)

สรุปได้ว่า การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบ 8 ประการ คือ สัมมาทิฐิเป็นประการเบื้องต้น สัมมาสมาธิเป็นประการที่สุคนั้น เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระนิพพาน เพราะการปฏิบัติตามอริยมรรคทั้ง 8 ประการนั้น เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อละอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏของสรรพสัตว์ เมื่อใดก็ตามบุคคลสามารถดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทานได้ เมื่อนั้นย่อมสามารถเข้าถึงนิพพานได้ ดังนั้น การปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ประกอบ 8 ประการ จึงเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานตามหลักการของพระพุทธศาสนา